

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

PEDAGOGICKÁ FAKULTA

BARBORA HANTONOVÁ

4. ročník

Výchova dětí v ghettu Terezín
(The education of children in the Terezín ghetto)

Vedoucí práce: doc. PhDr. Jiří Prokop, Ph.D.

Praha 2010

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně a použila jen uvedených pramenů a literatury.

V Praze dne 15.6.2010

.....

vlastnoruční podpis

Poděkování

Děkuji Doc. Jiřímu Prokopovi, za odborné vedení bakalářské práce.

ANOTACE

Práce se zabývá životy židovských dětí a mládeže v terezínském ghettu v období mezi lety 1941-1945. Nastiňuje historii pronásledování Židů, úmysly nacistů v době předválečné, důvody vzniku terezínského ghetta a jeho poslání. Zaměřuje se na životy dětí v dívčích a chlapeckých domovech L410 a L416 které se, díky své výchovné činnosti, staly velice proslulé. Zmiňuje se také literární tvorba těchto vězňů dětí a kulturní činnosti, do kterých byly zapojeny. Práce popisuje výukový program, cíle výchovy a vzdělávání dětí a mladistvých v Terezíně. Dále poukazuje na duchovní vzdor, který byl strůjcem všeobecných aktivit a na problémy spojené s výchovou dětí v terezínském ghettu.

ABSTRACT

The work is aimed at the lives of Jewish children and teenagers inside the Terezin ghetto during the years of 1941-1945. It describes the persecution of Jews, Nazi's intentions in the pre-war era and the reasons for the creation of Terezin ghetto. It concentrates on the lives of children in the girl's and boy's houses, which became very honorable due to their educational activities. It also mentions the literary works of these imprisoned children and the cultural activities they were involved in. The tuition programme, goals of education of the children and teenagers in Terezin are presented along with spiritual resistance, which was one of the key factors for development of such rich activities. Problems connected with the educational tendencies are also described.

KLÍČOVÁ SLOVA

Nacismus, druhá světová válka, Židé, terezínské ghetto, děti, výchova, tajné vyučování, opera Brundibár, výtvarná výchova a literární tvorba dětí v terezínském ghettu, terezínská iniciativa.

KEY WORDS

Nazism, World War II, Jews, The Terezin ghetto, children, education, secret tuition, the opera Brundibar, art and literary work of Terezin children, the Terezin initiative.

Obsah

Úvod.....	6
1. Historie.....	7
1.1 Nástup Hitlera k moci	7
1.2 Vznik židovského ghetta na území Protektorátu	8
1.3 Historie pevnosti Terezín.....	9
1.4 Poslání terezínského tábora	10
1.5 První transport.....	11
2. Děti v Terezíně.....	12
2.1 Příjezd dětí do ghetta	12
2.2 Vznik kinderheimů	13
2.3 Chlapecký domov L417.....	14
2.3.1 Terezínská republika ŠKID	16
2.4 Dívčí domov L410	17
2.5 Domov L318 pro děti předškolního věku.....	18
2.6 Literární tvorba terezínských dětí	18
2.6.1 Deníky dětí.....	20
2.6.2 Terezínské časopisy	21
2.6.2.1 Časopis Vedem	22
2.7 Kulturní a hudební život	24
2.7.1 Role dětí v kulturním životě	26
2.7.2 Opera Brundibár	27
3. Výuka dětí do patnácti let	29
3.1. Improvizovaná škola.....	29
3.2 Kroužky a znalostní soutěže	31
3.3 Přednášková činnost	32
3.4 Problémy při výuce.....	33
4. Cíle výchovy a vzdělávání terezínských dětí.....	35
4.1 Duchovní vzdor.....	35
4.2 Výchovné problémy.....	36
5. Terezínská iniciativa	38
Závěr	39
Informační zdroje.....	40

Úvod

Tato bakalářská práce se zaměřuje především na životy dětí v terezínském ghettu v letech 1941-1945.

Na tuto smutnou kapitolu lidských dějin již několik let koncentruji svoji pozornost. K volbě toho tématu mě přivedla četba autobiografických publikací bývalých terezínských vězňů, návštěva Židovského muzea v Praze a Berlíně a návštěva Muzea holocaustu ve Washingtonu D. C. Ve svých dvanácti letech jsem se jako komparsistka podílela na natáčení filmu Deník Anny Frankové, kde jsem se měla možnost, být na pár dní, vžít do role židovského dítěte v období 2. světové války.

Výše uvedené zážitky mě přiměly se s osudem těchto dětí hlouběji obeznámit a vše vyústilo v napsání této práce.

Cílem mé práce je popsat život dětí v terezínském ghettu a porozumět významu výchovy budoucí generace. Pochopit jakou roli a úlohu děti v ghettu měly a neodmyslitelně upozornit na fakt, že pro většinu z nich život po odvozu transportem na východ skončil a Terezín se pro ně stal přestupní stanicí na cestě do pekla. Terezínským dětem bylo věnováno několik málo článků a kapitol v učebnicích. Neexistuje však rozsáhlejší odborná publikace, která by se zaměřovala jen na děti v terezínském ghettu. Z tohoto důvodu bylo také mým cílem kompilovat práci z mnoha rozličných zdrojů a zaměřit se pouze na děti.

Informace a vědomosti jsem čerpala jak z odborných publikací, tak na základě několika desítek sepsaných vzpomínek terezínských vězňů narozených v letech 1926-1940. Tyto vzpomínky, sepsané v podobě rozhovoru, mi byly zpřístupněny v archivu Židovského muzea v Praze, kam jsem jeden měsíc pravidelně docházela a záznamy pročetla. Jeden z nejtěžších úkolů tohoto metodologického postupu bylo zachovat objektivní názor na věc a vytvořit jednotlivé kapitoly ze sebemenší zmínky o výchově a vzdělávání dětí v Terezíně. Touha dozvědět se více o osudech několika set přeživší byla tak velká, že jsem často zapoměla na samou podstatu svého působení v archivu.

Ve své práci uvádím nejenom stručný přehled vzdělávacího a výchovného programu v Terezíně, ale i pocity dětí, které jedním z výchovně-vzdělávacích dětských „domovů“ prošly. Vytvářím tak komplexní pohled na terezínskou pedagogiku, která je důkazem lidské lásky k životu a optimistického náhledu na svět i v době opravdové hrůzy a nouze.

Široká kulturní a výchovná činnost v Terezíně je nesmírně pozoruhodný jev. Zvláštního zřetele si zaslouží ti, kteří se podíleli na rozvoji osobností terezínských dětí. Patnácti tisíc dětí, jejichž sny nemohly být nikdy splněny, neboť jejich duše byly proměněny v kouř v jedné z plynových komor.

1. Historie

Abychom lépe pochopili situaci Židů za druhé světové války, je třeba nastínit události, jež předcházely vybudování židovských ghatt a koncentračních táborů. Genocidu a pronásledování židovské či romské populace lze nazvat několika způsoby.

Nejčastěji užívaný je termín „holocaust“. Toto slovo pochází z řečtiny a poprvé jej zmínil nositel Nobelovy ceny Elie Wiesel ve své autobiografické knize Noc. Česky znamená holocaust zápalná oběť resp. „celopal“. Hebrejský výraz, také u nás užívaný, je „šoa“. Oba termíny se ve významu shodují.

Štern ve svém článku „Co je antisemitismus?“ uvádí, že antisemitismus, jakožto nenávisť vůči Židům, má v dějinách lidstva dlouhou tradici. V tomto smyslu jej poprvé použil Wilhelm Marr ve své knize Vítězství Židovstva nad germánstvím v roce 1879.¹ Antisemitismus, vyhlazovací a vražedný, se stal součástí ideologie nacionálněsocialistického hnutí vedeného Adolfem Hitlerem. Hlásal odstranění Židů a „židovské nadvlády“ v Německu, v evropském a posléze i světovém měřítku.

„Jeho ideovým východiskem byla zvrhlá pseudovědecká rasová teorie o čistotě německé, resp. germánské krve či rasy a deformované zvrácené pojetí darwinismu.“²

Co znamenalo být židovským dítětem ve 30. letech 20. století? Židovské děti, které v té době žily v Čechách a na Moravě, pocházely většinou z buržoazních rodin, kde byl otec povoláním obchodník, lékař, úředník, či advokát a matka se věnovala převážně domácnosti. Dítě mělo jedno, nebo dva sourozence a ve škole prospívalo bez výrazných problémů. Většinou neznalo hlad a chudobu a v dětství se s ním nesla vzorná rodičovská péče. Doma se cítilo spokojeno.³

1.1 Nástup Hitlera k moci

Roku 1933 se moci v Německu ujímají nacionální socialisté v čele s Adolfem Hitlerem a diskriminace židovských obyvatel se stává součástí vnitřní politiky. V roce 1935 schvaluje Hitler Norimberské zákony.

„Nacionálněsocialistická propaganda, šířící nenávisť k Židům, byla plna křiku o krvi a nezměnitelných vlastnostech židovské rasy, příčiny všeho zla v politice, ekonomice i v sociální

¹ ŠTERN, I.: *Neonacismus na vzestupu*. [Internet] [cit.6.4. 2009] <http://www.rozhlas.cz/skolniportal/totalitnirezimy/_zprava/464954>

² KRYL, M. *Úvod*. In *Zítřka jedeme, synu, pojedeme transportem*. 1995. S.9.

³ KLEIN, O. *Vliv koncentračního tábora na ethický charakter židovské mládeže*. (Disertační práce) 1948. S.17.

*sféře života. Avšak definice toho, zda a do jaké míry někdo je či není židovského původu, vycházel z náboženství: vlastního i předků (rodičů a prarodičů), popřípadě i původu partnera v manželství.*⁴

Po vzniku Protektorátu Čechy a Morava dne 16. 3. 1939 umožňovali nacisté Čechům lehčí existenci v některých směrech než ostatním národům, nikdy se tak nedělo nezištně, ale vždy na základě důkladně promyšleného plánu. Např. podpora kinematografie a umožnění návštěvy kin bylo prostředkem propagandistického působení na obyvatele.

Jak již bylo zmíněno, nesrovnatelně hůře než Češi na tom byli protektorátní Židé. V jejich případě se nedalo hovořit o životě, ale o přežívání plném diskriminace a pronásledování. Cílem nacistů bylo odstranit tuto menšinu ze společenského a hospodářského života země, zmocnit se veškerého majetku jejich příslušníků a připravit její vystěhování nebo později úplnou fyzickou likvidaci. Židovské otázky byly nacisty plánovány velice systematicky.

*„Židé měli být nejprve sepsání, evidováni, vyřazeni z hospodářského života, pak odděleni od ostatního obyvatelstva, označeni, potupeni, vyloučeni z lidské společnosti, ožebračeni, vypuzeni ze svých bytů, deportováni do segregáčnických táborů, vyhladověni a umučeni duševně i fyzicky. Na úrovni zvířat měla být zlomena lidská důstojnost židovského obyvatelstva.*⁵

V každodenním životě byli Židé postiženi množstvím zákazů a nejrůznějších omezení, které z nich činily prakticky bezprávnou skupinu obyvatel. V krátké době byli zbaveni dispozice s vlastním majetkem. Byli vyřazeni z veřejné správy a platil pro ně zákaz výkonu povolání. Na oděvu museli veřejně nosit tzv. Davidovu hvězdu s nápisem Jude. Značně jim byla omezena možnost pohybu, např. zákaz vstupů do parků, používání většiny pošt, restaurací a hotelů a jízda v tramvajích pouze ve stoje na zadní plošině vlečného vozu. Těžkým postihem bylo vyloučení ze všech druhů škol.⁶

Následně uskutečněným sčítáním k 1. říjnu 1941 bylo zjištěno, že na území Protektorátu žije 88 105 osob, které podléhají nacistické definici židovství, ve smyslu rasových zákonů vyhlášených v Norimberku roku 1935 o tzv. ochraně německé krve.

1.2 Vznik židovského ghetta na území Protektorátu

Jak uvádějí autoři knihy Město za mřížemi Lagus a Polák, řešení židovské otázky v Protektorátu roku 1941 spočívalo v prozatímním vybudování židovského města s autonomním

⁴ KRYL, M. *Genocida židovského obyvatelstva Čech a Moravy v době hitlerovské poroby a úloha Terezína*. In *Zítřejeme, synu, pojedeme transportem*, 1995. S.10.

⁵ LAGUS, K., POLÁK, J. *Město za mřížemi*, 2006. S.14-15.

⁶ ADLER, H. G. *Terezín 1941-1945*. 2003. S.34-39.

vedením a přímým spojením s protektorátními úřady. Šlo o izolaci Židů od ostatního obyvatelstva, jejich soustředění do většího uzavřeného celku a dále postupný odsun směrem na východ ke konečné likvidaci. Takto zněl plán Heydricha.

Jako případná místa na odsunutí Židů byla navrhována předměstí Prahy (část Žižkova a Karlína), Brna (okrsek mezi Cejlem a Křenovou ulicí), nebo také Stará Boleslav, Nový Bydžov, Český Brod a další jiné české a moravské obce. V úvahu tehdy přicházely pouze odlehlejší předměstí, menší vesnice či města s pokud možno nerozvinutým průmyslem.

Nakonec se rozhodovalo mezi starou husitskou tvrzí Stará Ratiboř a Malou pevností Terezín. Z podání Židovské náboženské obce z 19. října 1941 je jasné, že se Zentralstelle für jüdische Auswanderung (Ústředna pro židovské vystěhovalectví) rozhodla zřídit židovské město (zde se již mluvilo o ghettu) v Terezíně.⁷

1.3 Historie pevnosti Terezín

Město Terezín leží v okrese Litoměřice, v Ústeckém kraji, nedaleko ústí Ohře a Labe. Jak uvádí Romaňák ve své publikaci *Pevnost Terezín*, jedná se o bývalou pevnost založenou roku 1780 a zrušenou roku 1882. Terezín dal vybudovat císař Josef II. a pojmenoval ho na počest své matky Marie Terezie. Terezínská pevnost měla sloužit k obraně proti Prusům, nikdy však svůj účel nesplnila. Město obklopovaly vysoké valy, uvnitř stály řady kasáren pro vojenskou posádku.⁸

Město mělo výhodnou polohu, železniční stanice byla vzdálená tři kilometry. V Terezíně se nacházely vojenské prostory, budovy, kasárny a skladiště, jež sloužily k vojenským účelům. Do tohoto prostoru se předpokládalo deportovat kolem padesáti tisíc Židů. S takovým počtem lidí by na jeden barák připadlo 250 osob. Podle dat Židovské náboženské obce byly podmínky pro soustředění takového množství osob nevyhovující. Dále Romaňák píše, že Židovská náboženská obec upozorňovala na fakt, že sklepy tam buď nejsou vůbec, nebo jsou vlhké a nelze je více prohloubit, že v opevněních pod pevnostními valy jsou velké části kasemnaty, dlouhé klenuté místnosti se zdivem několik metrů silným, které jsou nedostatečně osvětlovány a málo větrány. Navíc již několik desítek let nebyly vojáky užívány a proháněly se tam krysy.⁹

Židovská náboženská obec také poukazovala na to, že zařídit pracovní nasazení Židů by bylo příliš obtížné, neboť v okolí nebyl žádný průmysl a že celková rozloha Terezína činí pouze 411 hektarů. Židovská obec proto nacisty od ghetta v Terezíně odrazovala. Jednak tušila

⁷ LAGUS K., POLAK J. *Město za mřížemi*. 2006. S.53-55.

⁸ ROMAŇÁK A. *Pevnost Terezín*. 1972. S.56-59.

⁹ Tamtéž.

špatné úmysly nacistů, ale také si uvědomovala nebezpečí, které hrozí ve městě, jež se nacházelo v blízkosti jednotek SS (esesáků) a policejního vězení v Malé pevnosti.¹⁰

Během října 1941 se uskutečnilo několik deportací do Lodže, každý po tisíci vězňů. Židovská náboženská obec, ve snaze zamezit dalším deportacím směrem na východ, musela začít jednat a snažila se o co nejrychlejší zřízení ghetta na území Protektorátu Čechy a Morava. Lagus a Polák uvádějí, že Židovská náboženská obec měla řadu návrhů pro zlepšení podmínek v Terezíně, např. zřídit v ghettu pomocné podniky (chemické a farmaceutické), zřídit čistírnu nebo zajistit tři až pět dní karantény pro příchozí Židy. Dokonce i navrhovala jejich řádné prohlédnutí lékařem, očkování proti tyfu a dezinfikaci šatstva. Ani jeden z uvedených návrhu bohužel nebyl nikdy realizován.¹¹

1.4 Poslání terezínského tábora

Jak zmiňuje autor knihy *Terezín 1941-1945* H. G. Adler, nacistické deportační objekty však musíme rozčlenit do několika druhů podle jejich určení, smyslu, charakteru i režimu, který v nich panoval. Kromě věznic existovala ghetta, pracovní a internační tábory a konečně tábory koncentrační a vyhlazovací. Toto členění ovšem není zcela přesné, protože i v jednotlivých kategoriích vládly poměry zcela odlišné. Proto i podmínky v terezínském ghettu byly ojedinělé a nedaly se srovnávat s vražednou realitou např. lodžského a zvláště varšavského ghetta nebo i s vyhlazovacími tábory v Osvětimi, Treblince apod. Nacisté, v jejichž plánech měl Terezín zaujímat jisté zvláštní postavení, určili pro zdejší ghetto několik „poslání.“

Za prvé, Terezín měl být konečnou, tj. smrtící stanicí pro tisíce starých a nemocných vězňů. Za druhé, terezínský tábor ustanovili za dočasné, přechodné sídliště pro další tisíce Židů před jejich evakuací do vyhlazovacích objektů na východě. Konečně, a v tom byla i výjimečnost zdejšího objektu, z Terezína chtěli nacisté vybudovat jakési „vzorové“ ghetto, kam by v případě potřeby mohli pozvat nějakou zahraniční delegaci, aby jí předvedli, jak „humánně“ se židovskou populací zacházejí.¹²

¹⁰ ROMAŇÁK A. *Pevnost Terezín*. 1972. S.56-59.

¹¹ LAGUS K., POLÁK J. *Město za mřížemi*. 2006. S.51-53.

¹² ADLER, H.G. *Terezín 1941-1945 Tvář nuceného společenství*. 2002. S.49.

1.5 První transport

Tragická historie terezínského ghetta se začala psát s prvním transportem, a to 24. 11. 1941. Skládal se z židovských mužů ve věku mezi osmnácti a padesáti lety. Ti měli vykonat práce potřebné pro ubytování dalších příchozích do tábora (mluvilo se také o tzv. „komandu výstavby“). Transport se skládal jednak z těch, schopných administrativní práce, a jednak z dělníků, montérů a jiných povolání, schopných práce fyzické. Příbuzní těch, kteří jeli „budovat“ tábor, měli být vyloučeni z dalších transportů, proto se do něho hlásili i dobrovolníci.

Vedoucí Zentralstelle SS Hans Günther vydal celou řadu nařízení a příkazů. Komunikaci mezi ghettem a Židovskou náboženskou obcí eliminoval pouze na písemnou formu a poštu mezi těmi, co jsou v Terezínském táboře a jejich rodinnými příslušníky na čtyři týdny úplně zastavil. Po uplynutí těchto čtyřech týdnů se mohlo dopisovat pouze dvakrát měsíčně. Dále mělo být židovské vedení tábora a vedoucí funkcionáři ubytováni v oddělené budově. Zvláštní výhody pro některé obyvatele terezínského ghetta měly vyvolat nepokoje mezi vězni, to byly praktiky nacistů ve všech koncentračních táborech a ghettech. Podle Günthera měla být zřízena táborová stráž, která dostala rozpoznávací čepice. Všechny tyto praktiky dávaly tušit, že Terezín nebude tzv. židovské město, nýbrž židovské ghetto.¹³

¹³ LAGUS K., POLÁK J. *Město za mřížemi*. 2006. S.62.

2. Děti v Terezíně

O smutných terezínských statistikách píše Křížková, Kotouč a Ornest v knize „Je mojí vlastní hradba ghatt?“ Celkem prošlo Terezínem asi patnáct tisíc dětí. Transporty na východ pro ně znamenaly jistou smrt. Z počátku byly děti do dvanácti let před transporty chráněny. Postupně se tento věkový limit snížil a v říjnu 1944 byli posláni směrem na východ všichni včetně kojenců. V zimě 1944-1945 zbylo v Terezíně 1086 dětí a na konci války se z koncentračních táborů vrátilo méně než tři sta dětí starších čtrnácti let. Nevrátil se však nikdo mladší čtrnácti let, vyjma těch pár šťastných, kteří v Terezíně zůstali.¹⁴

O tom, že terezínské děti vedly životy plné bezmoci, strachu a nejistoty vypovídají slova patnáctiletého Petra Fischla (1929-1944): „...*Přivykli jsme stát v sedm hodin ráno, ve dvanáct v poledne a zase v sedm hodin večer v dlouhé řadě s miskou v ruce, aby nám do ní nalili trochu ohřáté vody se slanou nebo kávovou příchutí, nebo dali trochu brambor. Přivykli jsme spát bez postelí, zdravit každou uniformu, nechodit po chodnicích a pak zase chodit po chodnicích, přivykli jsme bezdůvodným fackám, ranám i popravám, uvykli jsme vidět umírat lidi ve vlastním kalu, vidět truhly kupící se s mrtvolami, vidět nemocné ve špíně a hnusu a vidět bezmocné lékaře. Přivykli jsme, že čas od času přijede tisíc nešťastných sem, a čas od času, že tisíc nešťastnějších odsud odjede...*“¹⁵

2.1 Příjezd dětí do ghetta

Situaci v táboře jeden týden po příjezdu prvního transportu popisují Lagus a Polák. V mrazivé noci z 30. listopadu na 1. prosince přijela nákladní auta se starci, stařenami a malými dětmi. Byl to v pořadí druhý transport s rozdílem, že onen první byl naplněn především mladými muži. Pro transport starých lidí a dětí nebylo nic připraveno. Za velikého zmatku byly děti ukládány na promrzlou betonovou podlahu. Během tří dnů přijelo na dva tisíce Židů. 6. prosince bylo nacisty nařízeno, že se všechny ženy a děti do dvanácti let musí přesunout do tzv. Drážďanských kasáren. Veškeré styky s muži pak byly dětem a ženám přísně zakázány. Porušení tohoto nařízení se trestaly (ranami holí, žalářem apod.).¹⁶

První děti se tedy v Terezíně objevily v prosinci roku 1941, když přijely první transporty z Prahy a Brna. Již od samého počátku jejich pobytu na terezínské půdě měly status vězně, neboť jim bylo zakázáno opouštět kasárny.

¹⁴ KŘÍŽKOVÁ, M. R., KOTOUČ, K., J. ORNEST, Z. *Je mojí vlastní hradba ghatt?* 1995. S.30.

¹⁵ *Dětské kresby na zastávce k smrti, Terezín 1942-1944.* 1959. S.14.

¹⁶ LAGUS K., POLAK J. *Město za mřížemi.* 2006. S.56.

„Brzy poté byly na příkaz komandatury děti starší než čtyři roky odloučeny od rodičů a umístěny ve zvláštních místnostech. První dětská ubikace pro chlapce byla v Sudetských kasárnách. Pak vznikly další dětské ubikace.“¹⁷

Hlavní roli v životě dětí zaujali ihned z počátku jejich příjezdu Egon Redlich (Gonda) a Fredy Hirsch. Egon Redlich byl vedoucí sociální péče v Terezíně. Stali se opatrovníky těchto nově příchozích dětí a vytvářeli pro ně v terezínském ghettu o něco lepší podmínky. Nejdříve pro děti zajistili vlastní pokoje a zároveň plánovali přesunout děti do „speciálních“ baráků.

2.2 Vznik kinderheimů

Začátkem roku 1942 byly zřízeny dětské domovy, neboli „kinderheimy“ (či zkráceně heimy). *„Velké dětské jednotky o 200-300 členech byly rozděleny v menší kolektivy podle pokojů, které pojaly 15-40 chlapců, nebo děvčat.“¹⁸* Dohled nad nimi měl vychovatel, tzv. „betreuer“ nebo „betruerin.“ Dětem bylo dovoleno vycházet na ulici, směly navštívit rodiče. V těchto heimech bydlelo celkem šedesát procent všech mladistvých.¹⁹

Jak zmiňuje Klein, vedoucí každého kolektivu měl jednoho či více pomocníků a průměrně se jeho věk pohyboval kolem pětadvaceti let, těm nejmladším vychovatelkám bylo osmnáct let. O této práci se hovořilo jako o těžké, nadměrně dlouhé službě. Držely se čtrnáctihodinové služby a jednou za tři týdny byla noční. Vše bylo konáno ve prospěch dítěte, tedy z idealismu.²⁰ Klein také upřesňuje, že mezi výchovný personál patřili bývalí profesori, učitelé, či studenti s vřelým vztahem k dětem. Při výkonu tohoto povolání v Terezíně byl zájem o děti více než žádoucí, neboť tato funkce s sebou přinášela jen nepatrné výhody.²¹

V administrativě ghetta se nacházelo několik lidí, kteří si uvědomovali svoji zodpovědnost k dětem a snažili se jim co možná nejvíce usnadnit život v hrůzných podmínkách terezínského ghetta. Důležitá osoba v životech terezínských dětí byl Jakub Edelstein. Byl to právě on, kdo rozhodl o větším přidělu jídla dětem (byť na úkor starých). Dětem byla dopřávána péče v mnoha hlediscích, neboť jejich štěstí a přežití viselo na celé budoucnosti přežití židovského národa. Lze tedy říci, že i přes těžké životní podmínky nepodlehla mládež demoralizaci. Život v kinderheimech, kde panoval program na kolektivním podkladě, jim zajistil lepší stravu, výhodnější bytové podmínky a celkový morální rozvoj.

¹⁷ LAGUS K., POLÁK J. *Město za mřížemi*. 2006. S.161.

¹⁸ KLEIN, O. *Vliv koncentračního tábora na ethický charakter židovské mládeže*. (Disertační práce) 1948. S.33.

¹⁹ LAGUS K., POLÁK J. *Město za mřížemi*. S.161.

²⁰ MAKAROVA, E., MAKAROV, S., KUPERMAN, V. *Univerzita přežití*. 2002. S.63.

²¹ KLEIN, O. *Vliv koncentračního tábora na ethický charakter židovské mládeže*. (Disertační práce) 1948. S.34.

Chlapci a dívky nad patnáct let museli pracovat. Častou činností byla práce v zahradě, nebo se mohli vyučit řemeslu, potřebnému v Terezíně. Výjimkou nebyla práce dětí i mladších, např. mnohdy pracovali již čtrnáctiletí. Avšak i tito pracující se většinou částečně výuky účastnili, a to v dobách polední pauzy nebo v podvečer. Některé domovy měly přesně vypracovaný denní program. Skládal se např. z čtvrt hodinky tělocviku, snídaně, dopoledního vyučování, oběda, poledního klidu, sportu či jiného volného programu, návštěvy rodičů a kulturního programu. Pořádaly se soutěže o nejhezčí výzdobu domova, sportovní trofeje, nejlepší článek či báseň na oslavu 1. Máje.²²

Jak vypověděla H. H. ve své autobiografii nahané těsně po válce, život se v dětských heimech vyvíjel samostatně. Být členem jednoho z chlapeckých či dívčích domovů znamenalo jistá privilegia. I přesto, že byly děti odloučeny od svých rodičů, pokud ovšem nějaké měly, byly členy soudržného kolektivu, který měl určité způsoby a cíle. Vznikala tu přátelství, která by za normálních podmínek nikdy nemohla být tak silná, jako byla mezi terezínskými dětmi v ghettu. Některá trvají dodnes.²³

Avšak veškerá snaha a úsilí byly konány nadarmo. Neustálé příjezdy a odjezdy transportů, nařízení a předpisy, trýzeň, to vše nedodalo dětem klidu. Všechno úsilí a kolektivní snaha o duševní a fyzický rozvoj dětí, výchova a výuka dětí, ať individuální či společná, udělala pobyt dětem o něco snazší, ale nedokázala odvrátit jejich smutný osud.²⁴ „*Ze 130 chlapců a dívek dotázaných, zda si odnesli z Terezína nějakou radostnou vzpomínku, odpovídá 106 kladně a za příčinu označují kolektivní život v domovech.*“²⁵

2.3 Chlapecký domov L417

V budově bývalé terezínské školy byl v červenci 1942 zřízen domov pro chlapce ve věku cca deseti až patnácti let pod názvem L417. Z každé bývalé učebny se vybudoval samostatný domov, který měl svého vedoucího, opatrovatele a vychovatele. Ve škole bylo celkem devět domovů, každý byl svéráznou jednotkou, v celé L417 bydlelo kolem tří set chlapců.

Jednotlivé domovy se nazývaly podle čísla svého označení, např. sedmička, či devítka. Vychovatelé působili na děti podle svého politického přesvědčení. Duší a hlavou celého dění na této ubikaci byl Ota Klein, mladý, vzdělaný a kulturní člověk, vedoucí celého domova.

²² KLEIN, O. *Vliv koncentračního tábora na ethický charakter židovské mládeže*. (Disertační práce) 1948. S.34.

²³ Autobiografie H.H., narozena 1929 v Praze.

²⁴ KRÍŽKOVÁ, M. R., KOTOUČ, K., J. ORNEST, Z. *We are children just the same*. 1995, S.30.

²⁵ KLEIN, O. *Vliv koncentračního tábora na ethický charakter židovské mládeže*. (Disertační práce) 1948. S.38.

Ten nejpracovitější systém výchovy panoval v domově č. 1 (na jedničce), kde Valtr Eisinger (bývalý asistent brněnské VŠ, posléze učitel na brněnském gymnáziu) se svými spolupracovníky vytvořili podle sovětského vzoru domova pro bezprizorní mládež republiku ŠKID. Eisinger byl komunista, do výchovy tak zapojoval socialistické myšlenky. Zde chlapi vytvořili vlastní samosprávu, která se manifestovala prvním číslem časopisu Vedem.²⁶

Pětka vzdáleně připomínala republiku ŠKID, tedy jedničku. Nazývala se D r o r (hebrejsky vlaštovka). Zde převládala výchova sionistická a mezi jedničkou a pětkou panovala rivalita.²⁷

Devítka vedl Arno Ehrlich. Devítka byla také nazývána domovem „českých chlapců“, žádný z nich nebyl sionista. Ehrlichův skautský duch se značně projevoval ve výchově jeho svěřenců. T.B. ve svých vzpomínkách píše o tom, jak se chlapi učili zásadám skautské mravnosti, hráli skautské hry, učili se skautské umění, vázali uzle apod.²⁸

Opatrovatelé se starali o věci hmotné, vychovatelé převážně učili. Učitelé a vychovatelé, ať už profesionální či laičtí, budovali z domova opravdovou školu, která měla mít svůj řád a pořádek. Společný rys domova byl denní program, který začínal v brzkých ranních hodinách (okolo šesté hodiny ranní) kdy se konal povinný úklid společně s ranní hygienou. Dále následovala snídaně, rozdělení služeb a dopolední „ilegální“ vyučování.

Domov také nabízel deset výchovných kroužků a uspořádal výstavu pod názvem „Václavské náměstí.“ Hoši zpívali písně Voskovce a Wericha a nadšeně předváděli Chaplina. Vše znali pouze z doslechu.²⁹

Hudba a důraz na estetickou výchovu byly pro mladé hochy velkým přínosem. Také snaha studovat a hrát divadlo a kabarety. Společně s děvčaty z domova L410 nacvičovali básně Wolkerova a jiné výstupy. Každý domov na L410 měl vlastní fotbalové mužstvo. Hráli se soutěže, pořádali se turnaje, dělali se vlastní tabulky a chlapcům byly ušity i fotbalové dresy.³⁰

„Na sedmičce se utvořily tři fotbalové týmy, Nešarim, Jestřábi a Sparta. Jejich dresy tvořily modré trenýrky a červené košile. Oficiální zápasy trvaly 2×10 minut, neoficiální někdy až 2 hodiny v kuse, nehledě na počasí. Když zápas skončil nerozhodně, o výsledku rozhodoval los. Jednotlivá mužstva se samozřejmě často měnila. Někdy hráli ve vypůjčených kopačkách, často jim chyběl míč, nebo nenastoupil soupeř.“³¹

V ilegálním sborníku vydaném za války se píše:

²⁶ POLÁK, E. *Terezínská republika Škid*. In *Terezínské listy* 21/1993. 1993. S.82-83.

²⁷ Tamtéž. S.88.

²⁸ Autobiografie T.B., narozen 1929.

²⁹ MAKAROVA, E., MAKAROV, S., KUPERMAN, V. *Univerzita přežití*. 2002. S.79.

³⁰ Autobiografie T.B., narozen 1929.

³¹ FEDOROVIC, T. *Deník Pavla Weinera*. In *Terezínské listy* 31/2003. S.75.

„...Chlapci jsou upřímní, nepřetvařují se, zbavili se lži a společenské přetvářky starého světa. Jsou prostí, neproblematičtí, jsou zdravější, vnitřně zdravější, než jsme byli my, jsou přizpůsobiví, houževnatí, touží po vzdělání, po uplatnění, chlapci ztratili rok, dva roky, ale jsou připraveni, uplatní se, splní svůj úkol...“³²

Byl to kolektiv chlapců, jež měl cíl, soudržnost a poslání. Existovala zde neobyčejná přátelství. Cílem těchto domovů bylo udržování hygieny, kulturně i mravně výchovné práce a estetického vzhledu domova. Cílem vychovatelů bylo pracovat na společném díle dobrovolně, poctivě a anonymně.

2.3.1 Tereziánská republika ŠKID

Jedním z nejpodivuhodnějších pedagogických experimentů uskutečněných v tereziánském ghettu je zajisté republika ŠKID, založena vychovateli a chlapci ve věku třinácti až čtrnácti let. ŠKID byl součástí chlapeckého domova L417. Pojmenování je vytvořené na základě očíslování L417 z přízemí do patra. Zakladatelem republiky ŠKID byl Valtr Eisinger. Název pro tuto ojedinělou skupinu hochů vznikl na základě vzpomínkového románu G. Bělocha a L. Pantělejeva *Republika ŠKID*, vydaného poprvé v Česku v roce 1930. Plným názvem znamená „Škola imeni Dostojevského“ tedy „Škola sociálně individuální výchovy F.M. Dostojevského.“

Ze vzpomínek Věry Sommerové se dozvídáme, že cílem vedoucího Eisingera bylo vytvoření lepších životních podmínek a pokud možno zachování co největší části mladé generace pro poválečnou budoucnost. Eisinger měl dostatek trpělivosti, tolerance, úcty a pochopení pro názory jiných a dokázal připustit chybu a udělat si ze své vlastní nevědomosti legraci. Odmítl pohodlí vychovatelského pokoje a spal spolu s chlapci na kavalci. Angažoval se v tereziánské fotbalové lize či v představení *Prodaná nevěsta*. V Terezíně roku 1944 si vzal svou přítelkyni, bývalou studentku z brněnského reformního reálného gymnázia.³³ Z úryvků některých článků Eisingera v časopise *Vedem*, je jeho politické zaměření patrné, vyjadřuje především svůj vztah k Sovětskému svazu, marxismu a židovské otázce.

Z článku o republice ŠKID publikovaného v Tereziánských listech se píše, že republika ŠKID měla svoji vlajku, znak, hymnu, časopis, to vše vzniklo koncem roku 1942. Počátek republiky ŠKID začal s vydáním prvního čísla časopisu *Vedem*. Hochy spojoval především patriotismus ve vztahu k „republice“ a ke kolektivu, který představovala. Ve ŠKIDU pobývali chlapci z různého sociálního prostředí, bylo to tak krajně různorodé společenství. Za období

³² STIASSNY J. *Problémy*. In *Univerzita přežití*. 2002. S.79.

³³ Ze vzpomínek ženy Valtra Eisinger, paní Věry Sommerové, In *Je mojí vlastní hradba ghett?* S.162.

trvání ŠKIDU v letech 1942-1944 jím prošlo přibližně devadesát chlapců. Velká část škidovců zde setrvala téměř po celou dobu existence terezínského ghetta.³⁴

V denním životě se chlapci dělili na pracující a na programisty. „Programisté“ byli ti, kteří se ilegálně učili. Pracující pak především vykonávali práce v zahradnictví, někteří se učili řemeslům, pro Terezín potřebným. Další rozčlenění kolektivu v republice učinil Pepek Stiassny, když vyjmenoval ve svém článku v časopise *Vedem* čtyři druhy škidovských chlapců, a to podle převládajících zájmů.

První skupinu pojmenoval *Akademie*. Byl to kolektiv asi deset literárně nadprůměrných hochů, kteří své články, básně a kresby podepisovali neosobním „akademie.“ Druhou nazval *Aktivisté*, sem spadaly konstruktivní síly domova, iniciativní chlapci bez speciálních zájmů. Třetí skupinu pojmenoval *Antisté* a zařadil do ní ctižádostivé chlapce bojující o vedoucí místa v samosprávě, ovlivňující veřejné mínění apod. Do poslední skupiny spadali všichni *neutrállové*, chlapci bez skupinové příslušnosti, sportovci, hoši bez zájmů.³⁵

„K dalšímu dělení patřila i činnost řady neformálních či poloformálních sdružení. Např. BRASPOŽRA, zkratka pro BRAtrstvo SPOlečné ŽRAnice. Skupina kluků, kteří si z různých přidělovaných potravin vždy určitou část odpírali, pečlivě uschovávali, aby se pak jednou za týden v družné zábavě dosyta najedli.“³⁶

Za svoji dobu působení prošel ŠKID několika krizemi. Eisingerovy metody se jiným zdály být příliš demokratické, byly i negativní ohlasy vůči pro-sovětskému modulu. Eisinger dvakrát rezignoval na svoji funkci. Během roku 1944 již k žádné krizi nedošlo a ŠKID působil až do září 1944, kdy byl Eisinger a většina chlapců republiky ŠKID deportováni likvidačními transporty. *„Podle seznamů sestaveného v roce 1947 přežilo 12 škidovců.“³⁷*

2.4 Dívčí domov L410

L410 byla dívčí obdoba chlapecké školy pod vedením Willym Groagem, mladým mužem, který měl zároveň funkci správce objektu.

„Je jaro 1943. Ghetto praská ve švech, další a další transporty přicházejí. Rodiče s dětmi, ze všech možných končin okupované Evropy, i sotva odrostlé děti samotné. L 410 je vysoká budova na náměstí vedle kostela. Má mnoho ubikací s tříposchodovými palandami. V ubikacích žijí dívky od 12 do 16 let. Většina z nich pracuje, večer se tajně učí. Udržet chod celého domu a

³⁴ POLÁK, E. *Terezínská republika ŠKID*. In *Terezínské listy* 21/1993. S.89.

³⁵ POLÁK, E. *Terezínská republika ŠKID*. In *Terezínské listy* 21/1993. S.89.

³⁶ Tamtéž.

³⁷ Tamtéž. S.90.

pořádek mezi tolika rozdílnými dívkami není snadné. ³⁸ Lerin ve své knize *Hanin kufřík* uvádí, že dětský domov L410 byla velká prostá budova s asi deseti společnými ložnicemi. V každé spalo dvacet dívek. Spaly na třípatrových palandách na hrubých matracích naplněných slámou.³⁹

Režim dne vypadal následovně. Ta děvčata, kterým bylo nad patnáct let, pracovala na zahradě, kde bylo pro nacistické vojáky pěstováno ovoce, zelenina a květiny. Tato „dětská zahrada“ byla také nazývána německy, říkalo se jí *landwirtschaft*. Dopoledne děvčata pracovala, v poledne se učila, odpoledne opět pracovala a večer znovu probíhalo vyučování. Ve 20:00 musely být doma. Velký důraz se kladl na hygienu. Každý den se utíral prach, zametala a myla se podlaha pod palandami. Nádobí i obličej si děvčata myla pod pumpu. V podkroví také probíhaly lekce šití.

Na tento *kinderheim* měly všechny dívky hezké vzpomínky. Také o něm mluvily jako o domově a ráji.⁴⁰

2.5 Domov L318 pro děti předškolního věku

Jeden z největších *heimů*, kde byly ubytovány matky se svými předškolními dětmi, se nazýval L318. Tento *heim* fungoval jako mateřská školka, kde se děti učily říkanky, písničky a učily se zde základním návykům hygieny a chování.

Vychovatelé v tomto *heimu* zapojily do výchovy loutky, s jejichž pomocí se snažili být dětem dobrým vzorem. Takový to maňásek pak mohl děti napomínat, poučovat či povzbuzovat. Pro děti byly vytvořeny dramatické kroužky, které pod vedením vychovatelů hrály hry pro kamarády, příbuzné apod.⁴¹

2.6 Literární tvorba terezínských dětí

Nelze vyčíslit, kolik dětí se v Terezíně věnovalo literární činnosti. Vznikala beze svědků a často se ztratila i se svými autory. Přesto má literární tvorba terezínských dětí, ať už v časopisech, denících nebo básních, důležitou historickou hodnotu. Literární tvorba znamenala potřebu okamžitě a co nejúsporněji se vypořádat se svými zážitky, s životní nejistotou a s hrůzou z transportu. Provázelo ji nedostatek psacích potřeb a papíru. *„Dětské básně a deníky jsou*

³⁸ Munková-Synková, A. Willy Groag. [Internet] 22.2.2002 [cit. 6.4.2009] <<http://www.terezinstudies.cz/cz2/TI/newsletter/newsletter20/willy>>

³⁹ LERIN K. *Hanin kufřík*. 2003. S.73.

⁴⁰ Autobiografie D.L., narozena 1929 v Kutné Hoře.

⁴¹ KLEIN, O. *Vliv koncentračního tábora na ethický charakter židovské mládeže*. (Disertační práce) 1948. S.97.

pro mnoho badatelů základním pramenem k pochopení hrůz, které byly na těchto dětech spáchány. ⁴²

Dochovaly se některé dětské deníky, kresby a jednotlivá čísla terezínských časopisů. V básních děti především vzpomínají na svůj domov, ze kterého byly nuceny odejít, na ubohé lidi, které kolem sebe viděly, na svoji nejistou budoucnost a jiná, jim blízká, témata. Tato báseň byla napsána anonymem a nastiňuje pocity dítěte v ghettu, pocity někoho, kdo se touží vrátit do svého domova. Její autor doufá, že se jednoho dne vrátí domů, snad i proto může být báseň pozitivně vnímána.

Touha po domově

*Již přes rok žiji v ghettě,
V Terezíně v černém městě,
A na domov když vzpomenu,
Teď vážit si ho dovedu.*

*Ty domove, ty domove,
Proč odtrhly mne od tebe,
Kde slabý tak lehko zahyne,
Kde zahyne a neobživne.*

*Rád bych se vrátil zase zpět
Domov mě připadá jak jarní květ,
Dokud jsem domove u tebe žil
Nikdá jsem si tě tak nevážil.*

*Ale teď vzpomínám na zlaté časy,
Brzy se vrátím domove asi.*

*Po ulicích chodí lidi,
Na každým z nich se hned uvidí,
Že v Terezíně ghettě je,
Kde hrozné odehrávají se děje.*

⁴² KURÁTKOVÁ, P. *Očima dětí-literární tvorba terezínských dětí.* (Bakalářská práce) Brno : PedF MU, 2008. S.19.

*Málo jídla a bída je,
Zde žít pomalu hrozné je.
Však vzdát se nikdá nikdo nesmí
Svět se točí a čas se mění.
Však doufejme že přijde čas,
Kdy vrátím se domove zas
Teď vážit si tě dovedu
Často si na tebe vzpomenu.⁴³*

-9.III. 1943 · Anonym

2.6.1 Deníky dětí

Mnoho dětí si ještě před válkou začalo zapisovat své zážitky do deníků. Reflektovaly tak dění, které denně spatřovaly kolem sebe. U některých se každodenní zápis událostí stal rutinou a někteří pokračovaly se psaním i po příjezdu do Terezína. Jiní začaly se psaním až v Terezíně. Deníky, které se zachovaly, nám umožňují snadnější náhled do pozadí nejen terezínského dění, ale i nezkresleně popisují běžný život terezínského obyvatelstva.

Pro ilustraci jsem vybrala dva obsáhlé deníky, a to Pavla Weinera (nar. 1931) a Helgy Weissové (nar. 1929). Deník Pavla Weinera, chlapce, který se dožil osvobození v Terezíně. „...je psán česky a zachycuje události posledního roku existence terezínského ghetta, tj. od 4. dubna 1944 do 22. dubna 1945.“⁴⁴ Terezínské prostředí popisuje jako nejlepší příležitost k psaní deníku: „Zde poznáváš tvrdší život, maminka tě nechová ve vatičce. Díváš se očima otevřenýma. Seznal jsem, že počínání Sášovo je dobré, a proto jsem tak unáhlil psaní deníku. Doufám, že se to nesetká s nezdarem a že splní svůj důležitý úkol! Vydržet!!!.“ (Deník Pavla Weinera, 4. dubna 1944)

Celý deník je psán perem. Má celkem sedm svazků, z nichž některé jsou psány na volné listy různého formátu. Mimo zápisky se v něm také objevuje kresba a poezie. Svoji jedinou báseň si autor složil ke svým 13. narozeninám. Každodenní zápisky zahrnují informace o rodičích a bratrovi, o svém pobytu v chlapeckém domově L417, o svých kamarádech ze „sedmičky“, tedy domova, ve kterém strávil část svého mládí. Píše také o vyučování a o pracovním nasazení.⁴⁵

⁴³ *Dětské kresby na zastávce k smrti, Terezín 1942-1944*. 1959. S.36.

⁴⁴ FEDOROVIC, T. *Deník Pavla Weinera*. In *Terezínské listy 31/2003*, Praha 2003. S.64.

⁴⁵ Tamtéž. S.73.

Dalším dochovaným deníkem je deník Helgy Weissové. Ten byl po její deportaci do Osvětimi zazděn strýcem Josefem Polákem, kde se po osvobození Terezína našel. „*Jeho autorka si jej psala s různými časovými přestávkami od roku 1939 celých šest válečných let a jeho závěrečné kapitoly dokončila brzy po osvobození v roce 1945. Patří mezi nejobsáhlejší dětská díla z tohoto válečného období.*“⁴⁶ Obdivuhodný je i její malířský talent, kreslila především spontánní kresby, mnohé se, spolu s deníkem zachovaly. Helga Weissová byla ve svých dvanácti letech spolu s matkou a otcem poslána do Terezína. Zde pokračuje ve psaní deníku a kreslí vše, co vidí kolem sebe. Tím se nám dostává unikátní pohled na Terezín očima z počátku dvanáctiletého dítěte.

Helga popisuje svůj život v ghettu, radosti i starosti, nemoci, kamarády, smrt. Setkání se smrtí nebylo v Terezíně nijak ojedinělé. Smutný obraz o osudu starých si můžeme udělat z Helgy zápisků, poté co viděla staré lidi na pohřebních vozech: „*Kam až dojedou ty trosky lidí, kde budou pohozena jejich těla? Nikdo nad nimi nezapláče, nikdo je nepolituje, Až snad jednou se objeví v čítankách o nich zmínka, pak by měla mít jediné vystihující nadpis: Za živa pohřbívání.*“⁴⁷

Děti si nedělaly starost pouze samy o sebe, ale také o své rodiče, se kterými se nemohly vídat tak často jak by si přály, o kamarády, které je denně opouštěli v transportech, o staré lidi, které potkávaly u kuchyní o berlich, slepé, s mističkou v ruce prosící o trochu kávy, či polévky. Helga si mimo jiné klade existenční otázky. Uvědomuje si záměry nacistů, tj. odstranit veškerou židovskou populaci, ale nechápe, proč posílají transporty pryč staré bezbranné nemocné lidi nad pětadesát let. Helga Weissová ve svém deníku píše „*Chtějí-li se zbavit nás, mladých, to ještě chápu, snad se nás bojí, nechtějí, aby se rodily další židovské děti. Ale čím jsou jim nebezpeční tihleti? Když již museli sem do Terezína, což to nestačí, nemohou je zde nechat v klidu zemřít? Vždyť vskutku nic jiného ty staré lidi nečeká. Polovina jich umírá už ve šlojskách a ve vlaku.*“⁴⁸

2.6.2 Terezínské časopisy

Terezín je ojedinělý svými dětskými časopisy, o jejichž vznik se zasloužili převážně starší chlupci, existoval však i jeden časopis dívčí. Přestože byly vydávány ilegálně, dosahovaly vysoké literární kvality. Objevovaly se v nich verše, povídky, reportáže, texty a kresby. „*Pomáhaly organizovat život v domovech, rozšiřovaly a prohlubovaly všeobecné vzdělání,*

⁴⁶ Deník Helgy Weissové, In *Deníky dětí*. 1961. S.265.

⁴⁷ Tamtéž. S.37.

⁴⁸ Tamtéž. S.36.

podněcovaly vlastní literární tvorbu mladých autorů.“⁴⁹ Nejznámějším terezínským časopisem je *Vedem*, vydávaný na půdě L417, a to republikou ŠKID.

7. února 1944 vyšlo první číslo časopisu *Nešar*. Ten později zanikl kvůli nedostatku příspěvků od autorů. *Nešar* vyšel dvanáctkrát, byl vázaný a v deskách. „*Redakce časopisu se skládala z Pavla Weinera, Hanuše Brennera, Roberta Herze a Eliho Mühlsteina, který jim kreslil titulní strany.*“⁵⁰ Konkurenčním časopisem *Nešaru* byl *Rim Rim Rim*, jehož první číslo vyšlo 1. února 1944 a poslední v září 1944. Vyšel jedenadvacetkrát. Název vznikl z pokřiku hochů z domova č. 7: „*Rim Rim Rim, at žijí Nešarim.*“

Dalším časopisem byl dívčí *Bonaco* z domova č. XI v L414. Zachovalo se z něj pět čísel, v nepravidelných intervalech jich ale vyšlo nejméně šest, a to v období ledna až července 1944. Jméno časopisu vyšlo ze slovního spojení „bordel na kolečkách“ tím, že záměna písmene „c“ za „k“ měla představovat zdání vznešenosti. Děvčata v něm sebekriticky hodnotila pořádek ve svém domově v Terezíně. Jedna z děvčat jménem Sojka, přispívajíc do *Bonaca* napsala: „*Naučila jsem se tady být samostatnou a trpělivou, neprásknout ruce nad prvním neúspěchem. Terezín nás obohacuje o velkou životní zkušenost.*“⁵¹

Chlapci z Habsburských kasáren vydávali časopis *Domov*, čtrnáctideník vycházející v letech 1943-1944. Mimo dětské domovy vycházel *Hlas pudy Q306*. Byl produktem deseti až třinácti letých dětí, žijících na půdě domu Q306. Jeho první číslo vyšlo v lednu 1944. Další publikační činnost představovaly *Noviny*, časopis z domova X v L417, vycházející v únoru až v květnu 1944. Zachovalo se devět čísel s výrazně barevnou titulní stranou.⁵²

2.6.2.1 Časopis *Vedem*

„*Časopis Vedem, který si zde děti tajně vydávaly a který se dochoval, je se svými 789 listy nejobsáhlejším literárním dílem vytvořeným terezínskými vězni.*“⁵³ Tento dochovaný časopis je jeden z mála pramenů, o které můžeme opřít své úvahy o terezínské mládeži a o jejich mravním životě. Vznikl z iniciativy vedoucího a mládeže domova ŠKID.⁵⁴ Třinácti až šestnáctiletí terezínští chlapci do něho vkládali své představy o životě a sny o budoucnosti. Jeho

⁴⁹ CHLÁDKOVÁ, L. *Děti a mládež v Terezíně*. In ed. BOLDT, F. *Malý a velký svět tzv. terezínské dětské opery Brundibár a toulky česko-německou židovskou minulostí i - Brundibár Terezínem - až po dnešek s 39 pozastaveními*. 2000. S.97 – 102.

⁵⁰ FEDOROVIC, T. *Deník Pavla Weinera*. In *Terezínské listy 31/2003*. S.74.

⁵¹ CHLÁDKOVÁ, L. *Děti a mládež v Terezíně*. In ed. BOLDT, F. *Malý a velký svět tzv. terezínské dětské opery Brundibár a toulky česko-německou židovskou minulostí i - Brundibár Terezínem - až po dnešek s 39 pozastaveními*. 2000. S.101.

⁵² Tamtéž.

⁵³ KRYL, M. *Zítřejede, synu, pojedeme transportem*. 1995. S.78.

⁵⁴ KLEIN, O. *Vliv koncentračního tábora na ethický charakter židovské mládeže*. (Disertační práce) 1948. S.34.

existence začíná 18. 12. 1942 a nepřestává vycházet každý týden až do roku 1944. „*Celkově představuje jeho rozsah asi 800 stránek. Název Vedem souvisel s heslem a pokřikem jedničkářů: Vždy první domov první býval, vždy první domov první bude.*“⁵⁵

Jak v časopisu Reflex uvádí Motl, vycházel Vedem pouze v jednom jediném exempláři a byl vydávaný tajně.⁵⁶ Ze začátku příspěvky přepisovala na stroji paní Laubová, matka jednoho ze škidovců. Později tomu bylo zamezeno, a tak jednotlivé příspěvky úhledně přepisoval šéfredaktor časopisu Petr Ginz. Byl to chlapec plný optimizmu a života, navzdory neustálému hladu, ponižování a strachu z transportů.⁵⁷

Petra Ginze blíže popsal Zdeněk Ornest, který měl v Terezíně palandu nad ním. Řekl o něm: „*Měl jsem Petra moc rád. Byl velice nadaný. A také neobyčejně vtipný. Měl sklony k poezii, filologii, miloval český jazyk a velmi dbal o jazykovou čistotu příspěvků. Psal básně, články, úvodníky a také reportáže. Pro nás ostatní bylo docela přirozené, že se ujal redakce časopisu. Byl, jak se dnes říká, hnacím motorem časopisu.*“⁵⁸

Nové číslo bylo předčítáno každý pátek večer za přítomnosti vychovatelů a dalších hostů. Obvykle předčítal autor každého článku. Na člancích se podíleli literárně nejschopnější a nejiniciativnější chlapci. Pouze úvodník byl vyhrazen vedoucím. Svůj talent v něm ukázal čtrnáctiletý Hanuš Hachenburg, který pravidelně do Vedemu přispíval svými básněmi.

„*V prvním období se pak časopis včetně ilustrací ještě vyvěšoval na zvláštní desce. Pak se od toho z bezpečnostních důvodů upustilo a přečtené číslo zmizelo v Ginzových deskách-archívu.*“⁵⁹

Časopis se tématicky zaměřoval na tři okruhy dění. Jednak se v něm psalo o vnitřních záležitostech domova. Byly zde nastíněny připomínky k chování chlapců, výsledky soutěží, reportáže z akcí, rubrika „O jednom z nás,“ přehledy a komentáře k domácímu kulturnímu a sportovnímu životu. Dále se publikovaly články o terezínské problematice, převážně pak o jednom z terezínských zařízení. Formou reportáže byly napsány články o např. kuchyni, krematoriu, hasičské strážnici apod. Ty se nacházely v sekci „Toulky Terezínem.“ Psaly se i satiry a ironické články o poměrech, institucích a orgánech uvnitř ghetta. Svoji část měla vyhraněnou ve Vedemu i oblast světonázorové výchovy.

„*Přidáme-li k těmto okruhům Vedemu ještě množství dalších veršů, vzpomínek, překladů z ruské i jiné poezie a prózy, dostaneme alespoň přibližnou představu o neobyčejném literárním díle, vytvářejícím kromě jiného příznačný a autentický obraz terezínských poměrů.*“⁶⁰

⁵⁵ POLÁK, E. *Terezínská republika ŠKID*. In *Terezínské listy* 21/1993. S.93.

⁵⁶ MOTL, S. *Kdo byl Petr Ginz?* In *Reflex* 29/2002. S.14.

⁵⁷ Tamtéž.

⁵⁸ Tamtéž.

⁵⁹ POLÁK, E. *Terezínská republika ŠKID*. In *Terezínské listy* 21/1993. S.93.

Vedoucí chlapeckého domova Ota Klein popisuje Vedem jako „vyspělé, intelektuální a umělecky vysoké kulturní snažení mládežnického kolektivu.“ A připomíná, že právě díky Vedemu „se nám dostává obraz jednání, myšlení a citění kolektivu dospívajících chlapců v Terezínském ghettu.“ *„Mezi zachovanými literárními pracemi z ghetta je tento časopis jedinečným a nejcennějším dokladem o terezínských dětech.“*⁶¹

2.7 Kulturní a hudební život

*„Dodnes zůstává svět v ohromení, co všechno byli lidé v Terezíně schopni vyprodukovat, zejména v kulturní a duchovní oblasti.“*⁶² Kulturní život se stal velice dobrým a účinným prostředkem na přežití počáteční každodenní hrůzy. Nacisté si byli vědomi, že kulturní činnost a s ní spojená naděje a vize budoucnosti posilovali důvěru a víru v dobrý, vítězný konec. Proto byl zpočátku jakýkoli kulturní projev nacisty zakázán. Program a veškeré texty písní museli být předloženy předem a schváleny.⁶³

*„Písně a kabaretní přednesy byly rázu revolučního a optimistického. Pranýřovaly německý fašismus a později a některé vnitřní nepořádky a zlořády v táboře.“*⁶⁴ Obejít pravidla a předpisy nebylo nikterak složité, neboť esesáci byli lhostejní a především spoléhali na to, že obsah večerního setkání se nebude lišit od předložené verze. Věřili, že vězňové by byli příliš vystrašení porušovat pravidla.

*„Zprvu se veškerá kulturní činnost provozuje potají, ale když je počátkem roku 1942 zřízena – pro iluzi „svobodného života“ – židovská samospráva, prosadí u vedení tábora zrušení zákazu kulturní činnosti.“*⁶⁵ Tím v Terezíně začali vznikat představení, literární a vědecké přednášky, koncerty, divadelní a kabaretní večery či operní inscenace.

Řada umělců tvoří skupinu pro využití volného času, které se německy říkalo „Freizeitgestaltung.“ Za kulturu byli odpovědní např. Kurt Geron (Kabarett), Hans Krása (Musiksektion), Rafael Schächter (Oper und Vokalmusik), Gideon Klein (Instrumentalmusik), Paul Libenský (Kafeehausmusik a Správa hudebních nástrojů).

S prvními transporty přijeli do Terezína skladatelé např. Pavel Haas, Heda Grabová a Egon Ledec. Mnoho muzikantů, kteří do Terezína odjeli, si s sebou automaticky bralo hudební nástroje: housle, violy, cello, harmoniku atd. Na ženských ubikacích se např. hrály a zpívaly

⁶⁰ Tamtéž S.95.

⁶¹ KŘÍŽKOVÁ, M. R., KOTOUČ, K., J. ORNEST, Z. *Je mojí vlastní hradba ghett?* 1995. S.1.

⁶² ČERVINKOVÁ B. In ed. BOLDT, F. *Malý a velký svět tzv. terezínské dětské opery Brundibár a toulky česko-německou židovskou minulostí – Brundibár Terezínem – až po dnešek s 39 pozastaveními.* 2000. S.45.

⁶³ *Protokol sepsaný s Hedou Grabovou.* In *Rekviem sami sobě.* 1993. S.30.

⁶⁴ Tamtéž.

⁶⁵ VRKOČOVÁ L. *Rekviem sami sobě.* 1993. S.29.

pisně od Jaroslava Ježka, Poem, pochody Kmochovy a lidové písničky. S dalšími transporty přijíždí další hudebníci, zpěváci, nadšení hudební amatéři a oddaní přátelé umění. „*V dovolených 50 kg majetku se objevují knihy, noty, hudební nástroje. A s balíky a ranci nejnutnějších věcí putuje s každým vědomím lidské důstojnosti, vědomí vlastní minulosti a povinnosti k ní, neboť vše, co bylo, přetrvává v lidech za jakýchkoliv okolností, nedá se ničím zrušit a zlými podmínkami ještě zintenzivní.*“⁶⁶

Počátkem roku 1942 má premiéru hra *At žije život*, která se hrála za špatného osvětlení ve sklepě na brambory Sudetských kasáren. V závěru pak zazněla píseň, kterou složil Karel Švenk a později se stává terezínskou hymnou. Je to píseň plná optimismu, podkladem je ježkovská melodie a zpívá se v ghettu až do samého konce války.⁶⁷ „*Odjíždějící ji [hymnu] předávají přijíždějícím-jako štafetu.*“⁶⁸

Tato premiéra byla ryze mužskou záležitostí, neboť Sudetské kasárny byly určeny jen pro muže, ženy byly umístěny v kasárnách Drážďanských. Ženy, po vzoru mužů, si také vytvořily svůj vlastní kabaret, ten ovšem připomínal spíše školní besídku. Zpočátku se děti do rolí neangažovaly, jak popisuje Růžičková: „*Byla hudba v Terezíně, o té se povídalo mnoho, jenomže dítě dvanáctileté se k tomu jedinému klavíru, který tam byl, nedostalo. Ten patřil právem lidem, kteří byli profesionálně činní...*“⁶⁹

V Terezíně existovalo i drobné estrádní umění, které se skládalo ze zpěváka, hudebníka a recitátora. Ti obcházeli marodky a nemocniční lůžka a snažili se hudbou připomenout těmto nemocným, invalidním a starým lidem svobodný život.⁷⁰

Terezínskými vězni byla nacvičena Mozartova hříčka *Bastion a Bastienka*-nastudoval ji Hans Jochowitz nebo *Lumpacivagabundus* nastudovaná Karlem Bermanem a později *Brundibár*. Pěstování kultury koncem roku 1943 souvisí s návštěvou Červeného kříže, proto se kultuře v Terezíně nebrání, ale podporuje se. Zmínku si zaslouží *Prodaná nevěsta*, realizovaná pouze s klavírem, *Fišarova svatba*, *Hubička*, *Kouzelná flétna*, *Rigoletto* nebo *Tosca*. Vrcholem kulturního života byl Verdiho *Rekvie*.⁷¹ Na každý kulturní podnik byly vydávány vstupenky, napsané na tenoučkém papíře s malými razítky, v roce 1944 již byly tištěné.⁷²

Kabarety se ale nehrály po celou dobu trvání ghetta. S posledním transportem do Osvětimi, tj. koncem září 1946, zůstalo v terezínském ghettu už jen málo lidí. Posléze přišli míšenci a neárijské polovičky ze smíšených manželství. „*V té době jsme se sice ještě pokoušeli*

⁶⁶ VRKOČOVÁ L. *Rekvie sami sobě*. 1993. S.30.

⁶⁷ Tamtéž. S.34.

⁶⁸ Tamtéž. S.35.

⁶⁹ Zuzana Růžičková v rozhlasovém pořadu *A léta běží*. In *Rekvie sami sobě*. 1993. S.53.

⁷⁰ VRKOČOVÁ, L. *Rekvie sami sobě*. 1993. S.113.

⁷¹ ČERVINKOVÁ B. In ed. BOLDT, Frank. *Malý a velký svět tzv. terezínské dětské opery Brundibár a toulky česko-německou židovskou minulostí i "Brundibár Terezínem" až po dnešek s 39 pozastaveními*. 2000. S.17.

⁷² VRKOČOVÁ L. *Rekvie sami sobě*. 1993. S.29.

*něco nastudovat, ale za prvé přišel zákaz českého divadla, takže jsme studovali jako pantomimu němohru Zvířátka a loupežníci, samozřejmě loupežníci měli být Němci, ale to jsme nedodělali. To nám rozbily ty transporty – pak jsme se ještě pokoušeli dělat Máchův Máj, který jsme už tady nedodělali.*⁷³ S novými transporty přijížděly stále nové děti a i ty se pomalu začali angažovat v bohatém kulturním životě.

2.7.1 Role dětí v kulturním životě

V Terezíně se pamatovalo i na děti, o tom svědčí snad nejslavnější terezínská opera, která byla pro svůj úspěch předvedena delegátům Červeného kříže roku 1944. Právem má svoji vyhraněnou kapitolu.

Dalším význačným dětským představením byli Karafiátovi Broučci, které byli nastudováni roku 1943. Vychovatelé si přáli, aby se děti s touto knihou hlouběji obeznámily. V ghettu se našlo několik výtisků a Broučci byli zdramatizováni pod vedením pražské choreografky Kamily Rosenbaumové, která měla v Terezíně na starost dětskou výuku.

Mělo se jednat o tzv. „tanzpoem,“ čili taneční básničku. Po dvouměsíčním intenzivním zkoušení byla premiéra Broučků. Za doprovodu na klavír Karlem Švenkem a za předčítání scén Vávou Schönovou, tancovaly děti na melodie jednoduchých národních písní, tak byla pořízená výprava: rozkvetlá louka. Repríza se uskutečnila osmadvacetkrát.⁷⁴

Na jaře 1945 byly zpracovány ještě jednou, a to novou skupinou umělců, která přišla do Terezína s posledními transporty z Prahy.⁷⁵

Kulturní život probíhal např. i ve chlapeckém domove L417, a to převážně na jedničce (republika ŠKID). Konala se např. silvestrovská veselice v roce 1942. Skupina hochů prošla domovem v L417 převlečená v kostýmech a připravila si pro ostatní představení.

*„Různé scénky a výstupy patřily ve ŠKIDU k poměrně častým zábavám. Větší význam měla však jeho účast v celoterezínském kulturním životě...Premiéra Prodané nevěsty se konala právě v L417, prostorách bývalé tělocvičny, a dosáhla zde potom i množství dalších repríz.....Nejlepší divadelník ŠKIDU byl Honza Beck.*⁷⁶

Jednotlivé domovy byly také navštěvovány známými umělci, profesory a herci. Pavel Weiner se o jedné takové návštěvě na sedmičce také zmiňuje:

⁷³ *Výpověď Trudy Popperové, In Rekviem sami sobě. 1993. S.112.*

⁷⁴ VRKOČOVÁ, L. *Rekviem sami sobě. 1993. S.90.*

⁷⁵ KUNA, M. *Hudba vzdoru a naděje, Terezín 1941-1945. 2000. S.91.*

⁷⁶ POLÁK, E. *Terezínská republika ŠKID. In Terezínské listy 21/1993. S.91.*

Dnes k nám přijde Norda Frýd s kytarou a zpívá nám písničky všemožných národů.
(Deník, 22. srpna 1944)

Kulturní činnosti pro děti se konaly i na půdě knihovny pro mládež, kde byla permanentní výstava výtvarného umění a každý večer hostila nějaký program. Pořádala buď hudební večery, nebo přednášky, někdy i se světelnými obrázky.

Děti kulturní akce navštěvovaly také, i když mnohé z nich pravděpodobně neuměly ohodnotit kvalitu jednotlivých představení. Z deníku Pavla Weinera vyplívá, „...že *shlédl repertoár kabaretu „Bunte Gruppe“, jehož představení hodnotil velmi vysoko a byl nadšen lístkem od Handy na Mozartova Bastiena a Bastionku.*“⁷⁷

Kulturní osvětu v Terezíně zmiňuje Helga Weissová ve svém deníku veřejnou četbou První party od Karla Čapka nebo Bídníků od Viktora Huga. Navštívila také přednášku v chlapeckém domově o Rembrandtovi se světelnými obrazy a recitování Violinových básní.

2.7.2 Opera Brundibár

*„Příběh dvou chudých dětí, Pepička a Aninky, kterým dávno už umřel tatíček. Teď potřebují peníze na mléko pro nemocnou maminku, ale zlý flašinetář Brundibár jim brání, aby si je vydělali zpěvem a v jeho rajónu- „říši“. Když přece jen nějaké peníze získají, ukradne jim je a zmizí. Sbor dětí ho ale za vydatné pomoci různých hodných zvířátek chytí a potrestá.“*⁷⁸

Zpívající zvířátka mají hudební charakter. Při závěrečné písni, kde děti zaženou zlého Brundibára, dostává opera ráz vítězné pochodové písně, při které děti zdvihají pěsti a hrozí Brundibárovi. Představení končí optimistickou promluvou k dětem, sbor zpívá: *„Mé drahé dětičky, vstávejte z židličky, je pozdě z večera, skončila opera. Než se však rozejdem docela, ještě si zapějeme ve spolek zvesela.“*⁷⁹

*„Pro terezínské děti ono zlo soustředěné do postavy Brundibára, nebylo ničím abstraktním, vymyšleným, odvozeným z fantastického pohádkového světa, tyto děti je znaly z každodenního života, neboť jim byly obklopeny na každém kroku po terezínských dvorech, na terezínských ulicích a ubytovnách, v nejškaredějších domovech, jaké kdy poznaly.“*⁸⁰

Brundibár, kde děti zvítězí nad zloduchem s černým knírem, byl původní dětská opera, zkomponovaná Hansem Krásou na libreto Adolfa Hoffmeistra. Těsně před válkou ji nastudovali Rafael Schächter a Rudolf Freudenfeld-Franěk s dětmi pražského židovského sirotčince.

⁷⁷ FEDOROVÍČ, T. *Deník Pavla Weinera*. In *Terezínské listy* 31/2003. S.76.

⁷⁸ POLÁK, E. *Terezínská republika ŠKID*. In *Terezínské listy* 21/1993. S.91.

⁷⁹ KUNA, M. *Hudba vzdoru a naděje, Terezín 1941-1945*. 2000. S.88.

⁸⁰ Tamtéž. S.83.

Brundibár však v Praze nebyl nikdy dokončen kvůli stálým transportům do Terezína. Tam se také většina opět sešla a dali se znovu do práce. Jak uvádí ve své výpovědi Rudolf Freudenfeld-Franěk, při volbě co si zabalit mezi 50kg povolené váhy bylo samozřejmé, že noty Brundibára půjdou také.

Zkoušky probíhaly na půdě Drážďanských kasáren. Za půldruhého měsíce nebylo lehké nacvičit operu s desetičlenným orchestrem, čtyřicetičlenným souborem dětí a deseti sólisty, také dětmi.⁸¹

První představení se konalo 23. září 1943 jako slavnostní premiéra v sále Magdeburských kasáren. Zelenka nechal opět operu hrát, jako původně v Praze, před dřevěným plotem s plakáty. Kamila Rosenbaumová byla opět choreografkou.

Pepička zpíval Pinta Mühlstein, Aninku Greta Hoffmeisterová. Oba už měli zkušenosti s terezínskou operou, a to s Prodanou nevěstou, kde hráli ve scéně s medvědem. Byli doporučení Rafíkem. Role nejtěžší, Brundibára se ujal sirotek Honza Treichlinger. Jak uvádí Franěk, Honza svoji úlohu zvládl obdivuhodně.⁸² „*U generální zkoušky se s radostí zjistilo, že děti dělaly svou práci tak vzorně, že i ta nejobtížnější místa ovládaly tak, že se neodchýlily od partitury ani o čtvrt tónu.*“⁸³

„*Kostýmy nebyly, postavy účinkujících byly namalované jako kulisy s otvory pro hlavu. Dítě strčilo hlavičku do vyřezaného kroužku, např. u kočičky a zpívalo.*“⁸⁴

V Terezíně znal Brundibára každý. Všechny děti z něho zpívaly melodie, všechny ho viděly několikrát.⁸⁵

Kvůli plánované návštěvě Červeného kříže proběhly v ghettu velké změny, snaha o zkrášlení tábora přinesla své výhody, např. byly přivezeny hudební nástroje, které byly využity nejen při Brundibárovi. Popularita této opery je nesmírná a v Terezíně se hraje pětadesátkrát.⁸⁶

⁸¹ KŘÍŽKOVÁ, M. R., KOTOUČ, K., J. ORNEST, Z. *Je mojí vlastní hradba ghatt?* 1995. S.155.

⁸² *Výpověď Rudolfa Fraňka.* In *Rekviem sami sobě.* 1993. S.93.

⁸³ Tamtéž.

⁸⁴ CHLÁDKOVÁ, L. *Děti a mládež v Terezíně.* In ed. BOLDT, Frank. *Malý a velký svět tzv. terezínské dětské opery Brundibár a toulky česko-německou židovskou minulostí i Brundibár Terezínem až po dnešek s 39 pozastaveními.* 2000. S.102.

⁸⁵ Tamtéž.

⁸⁶ VRKOČOVÁ L *Rekviem sami sobě.* 1993. S.93.

3. Výuka dětí do patnácti let

„Od roku 1933, kdy začalo pronásledování Židů v Německu, a pak postupně v Rakousku, Československu a jiných evropských zemích, se stalo vzdělávání židovské mládeže strategií přežití. Podstatou bylo, aby v nenormálních podmínkách zůstaly děti „normální“ a mohly se připravovat na „normální budoucnost.“⁸⁷

Nejdůležitějším výchovným problémem v Terezíně byla beze sporu otázka zaměstnání dětí. Program výuky zařizovalo oddělení péče o mládež společně s Freizeitgestaltung (FZG), podíleli se na ní ale i lidé mimo tyto organizace. Na výuce dětí se shodly rozličné skupiny lidí, avšak obsah výuky si každý představoval jinak a snad každý měl jiné představy a plány o tom, co je pro děti v jejich strašné situaci to nejlepší a nejpotřebnější.

Avšak i čeští vlastenci, komunisté, čeští sionisté, křesťané a jiné kulturní odvětví se dokázali domluvit a ve své práci s dětmi spolupracovat.⁸⁸ Dohoda o nepolitičnosti ve výchově znamenala pluralitu a svobodu ve volbě postupů, výchovných metod i cílů výchovy. *„Jediným měřítkem měl být úspěch ve výchově a tajném vzdělávání dětí, nikoli povinné naplňování postulatů sionistické výchovy.“⁸⁹*

Výuka byla improvizovaná a podle počtu a věku dětí se utvořily jednotlivé „třídy“. Jejich učitelé se snažili následovat výukový plán, odpovídající běžné škole, tj. mimo židovské ghetto.

Protože nebyla škola oficiálně povolena (jednalo se o tzv. poloilegální činnost), označovaly se hodiny (ať už přednášky, semináře nebo výtvarná výchova) jako „aktivity volného času“ nebo „domácí úkoly.“⁹⁰ I kdyby komandatura výuku povolila, povolila by ji pouze v jazyce německém. Učilo se ale česky.

I přes veškeré problémy, se kterými se vyučující potýkali, byl pracovní duch hlavně ve vyšších třídách vysoko nad úrovní normálního vyučování. K tomu přispívalo nejenom vysoké učební nasazení a chuť se sebevzdělávat, ale i vědomí ilegální činnosti, neboť mnohdy děti zažívaly při výuce pocit dobrodružství.⁹¹

3.1. Improvizovaná škola

„Jugendfürsorge“ (oddělení péče o mládež) předsedal teprve pětadvacetiletý židovský hoch z Olomouce Egon Redlich, kterému se přezdívalo „Gonda“. Právě tento mladý muž se stal

⁸⁷ MAKAROVÁ, E., MAKAROV, S., KUPERMAN, V. *Univerzita přežití*. 2002. S.62.

⁸⁸ Tamtéž.

⁸⁹ KRYL, M. In *Zítřka jedeme, synu, pojedeme transportem*. 1995. S.78.

⁹⁰ MAKAROVÁ E., MAKAROV S., KUPERMAN V. *Univerzita přežití*. 2002. S.65.

⁹¹ KLEIN, O. *Vliv koncentračního tábora na ethický charakter židovské mládeže*. (Disertační práce) 1948. S.34.

zakladatelem židovské školy, ve které se snažil předat znalosti, jež měl; tóru, hebrejštinu, židovskou kulturu, literaturu, dějiny Palestiny a jiné.⁹² Prof. Irma Lauscherová, pedagožka v Terezíně, která si sama po paměti napsala učebnici první třídy, popisuje výuku v Terezíně: „Učili jsme se. Starší děti se shromáždily po práci, řešily rovnice, studovaly literaturu. V jednom z domovů vysvětloval bývalý inženýr velmi zajímavým způsobem fyziku, v jiném domě se kreslilo, modelovalo nebo diskutovalo a problémech estetiky...“⁹³

Rudolf Franěk na půdě L417 tajně učil 5. třídu. Zpívali, hráli si. Vyučování bylo bez pomůcek, učebnic, osnov a učebních plánů. Učil mluvnici, pravopis, počty, čtení i vlastivědu. Jeden z nejtěžších trestů pro děti bylo dočasné vyloučení z vyučování. Löwy v publikaci Univerzita přežití popisuje výukový plán dětí a mládeže rozdělený do šesti oblastí:

Výukový plán

I.Literatura

Červen 1943: Přehled německé literatury

Červenec 1943: Goethe

Srpen 1943: Schiller

Září 1943: Shakespeare

Říjen 1943: Shakespeare

Listopad 1943: Lyrika

Prosinec 1943: Epická tvorba

Leden 1944: Drama

Únor-červen 1944: Výběr ze světové literatury: Ben Spanier, Blaire Arnstein, Marianne

Offerová, Ernst Raden, čtení z dramát: Schillerova Marie Stuartovna, Schillerův Valdštejn.

Shakespearův Hamlet, Goethův Faust, Shakespearův Othello, Goethův Egmont

II. Hudba

Hudební večery

Bach, Händel, Haydn, Beethoven, Mozart, Mendelssohn-Bartholdy

III. Dějepis

Témata ze světových a kulturních dějin v živé diskuzi. Sociologická pozorování

IV. Jazyky

Zeměpisná pozorování v podobě „cesty kolem světa“

V. Výchovné problémy

⁹² MAKAROVA, E., MAKAROV, S., KUPERMAN, V. *Univerzita přežití*. 2002. S.64.

⁹³ LAUSCHEROVA, I. *Dítě Terezína*. In *Univerzita přežití*. 2002. S.71.

Záměna myšlenek a idejí

VI. Sebevzdělávání mládeže

Mladými bude připraveno několik témat: Vědomosti jsou síla, Zeptej se mě 500krát, četba knih.⁹⁴

3.2 Kroužky a znalostní soutěže

Mimo strukturovanou výuku existovalo mnoho zájmových skupin a kroužků, ve kterých se učily děti to, co považovaly za sebe prospěšné. Příslušníci SS povolili učební kroužky, neboť jim vadila nešikovnost dětí, které se neuměly postavit k práci. V učebních kroužkách se směly vyučovat pouze tři předměty: kreslení, zpěv (při zpěvu jde práce lépe od ruky) a ruční práce. Jelikož byla povolena alespoň částečná výuka těchto předmětů, bylo o něco snazší do výuky zařadit i jiné prvky, literaturu, dějiny a další obory dle výukového plánu. O své jazykové přípravě v terezínském ghettu se zmiňuje i Hana Posseltová-Ledererová ve své knize *Máma a Já. Terezínský deník*. Dočítáme se o vzniku jazykových kroužků angličtiny či francouzštiny, které byly placeny potravinami, např. chlebem.⁹⁵

Arno Erich byl vedoucí domova č. 9c, tento domov byl znám pod názvem Bobří. Záznam z časopisu *Vedem* nás informuje o tom, že v tomto domě se např. pořádala soutěž ve znalostech historie a zeměpisu Japonska. Vše se chlapci naučili z knih, od známých a navzájem. Dále se pořádaly znalostní soutěže, jedna z nich se jmenovala *Zkouška inteligence*. Té se zúčastnilo 33 chlapců. Bylo v ní kladeno 100 otázek ze všech možných oborů.⁹⁶

Kresba v Terezíně patřila mezi povolenou výukovou činnost, proto byla u dětí velmi podporována. Problém při výtvarné výchově nastával s materiálem, jelikož nebyly k dostání potřebné materiály, např. papír. Musel se proto krást, mnohdy s velkým rizikem, z nacistických skladů. Když se nepodařilo nic sehnat, používal se obyčejný balicí papír. V prvních dnech byly po ruce i uhly a barevné pastelky.

Učitelkou výtvarné výchovy v dívčím kinderheimu byla známá malířka paní Friedl Dicker-Brandeis. Učila své studenty např. zacházení s různými druhy tkanin nebo využívání perspektivy. Opravdovým zážitkem bylo, když je vzala na střechu budovy a ony byly blíže

⁹⁴ MAKAROVA E., MAKAROV S., KUPERMAN V. *Univerzita přežití*. 2002. S.70.

⁹⁵ POSSELTOVÁ-LEDEREROVÁ H. *Máma a já. Terezínský deník*. 1997. S. 69.

⁹⁶ Časopis *Vedem* 1942-1944 In *Je mojí vlastní hradba ghett?* 1995. S.16.

obloze.⁹⁷ Prof. Erna Furmanová napsala: „*Učení s Friedl, čas, který jsem strávila kreslením s ní, je jednou z nejkrásnějších vzpomínek mého života.*“⁹⁸

Motivem dětských kreseb byly převážně dva náměty. Ten početnější motiv byl návrat ke svobodnému životu. V tomto případě děti kreslily např. pohodu v kruhu rodiny, zahrádky, louky plné květin a motýlů, hrající si děti aj. Souhrnně řečeno, děti kreslily vše, co si pamatovaly ze svého dětství ještě před válkou. Druhým motivem byly výjevy terezínského tábora. V těchto případech kreslily vše, co v Terezíně kolem sebe viděly. tj. mrtvé, přeplněné ubikace, fronty na jídlo, kasárenské budovy, strážce, pohřby, transporty, hroby, apod.⁹⁹ Některé z dětských kreseb byly vydány v knize „Dětské kresby na zastávce k smrti.“

Dětské kresby z Terezína byly vystaveny v mnoha evropských metropolích a dodnes mají velký ohlas. Důkazem toho může být například tisková zpráva Židovského muzea v Praze, která uvádí, že Michelle Obamovou při návštěvě pražského Židovského muzea v dubnu 2009 obzvlášť zaujaly příběhy dětských kreseb, a to právě z terezínského ghetta.¹⁰⁰

3.3 Přednášková činnost

Čeští vlastenci pořádali semináře pro děti mluvící česky. České přednášky pro mládež zahrnovaly následující tituly: *České písemnictví českým dětem, Čeští spisovatelé, Zapomenutí čeští básníci, Praha a její obyvatelé, Česká kniha, knihkupci a nakladatelé, Počátek a rozvoj Prahy, Praha gotická a barokní, Praha 18. století, Život a dílo Otakara Fischera, Nejmladší česká poezie, Nejmladší česká próza, Wolker, básník a člověk, Z povídek Vojty Rakouse, Praha v českém básnictví.*¹⁰¹

V Terezíně pobývalo mnoho intelektuálů, často i těch nejlepších profesorů evropských univerzit. O nedostatku pedagogů se tedy hovořit nedalo. Znalosti zeměpisu, dějepisu, matematiky, chemie a jiných vědních oborů, měly děti a mládež připravit na život a na dny svobody. Většina z nich se však konce války nikdy nedožila.¹⁰²

Přesnější pohled na výukovou činnost dětí v podobě přednášek si můžeme udělat díky časopisu *Vedem*, jehož autoři o nich často ve svých příspěvcích psali. V pátém čísle zmíněného časopisu, které vyšlo 15. ledna 1943, se blíže dočítáme o přednáškách v uplynulých několika dní. V neděli 3. ledna je pořádán Wolkerovský večírek na kterém se čtou a vykládají lyrické básně.

⁹⁷ LEVIN K. *Hanin kufřík*. 2003. S.75-76.

⁹⁸ MAKAROVA E., MAKAROV S., KUPERMAN V. *Univerzita přežití*. 2002. S.89.

⁹⁹ KLEIN, O. *Vliv koncentračního tábora na ethický charakter židovské mládeže*. (Disertační práce) 1948. S.99.

¹⁰⁰ Archiv tiskových zpráv. *První dáma Spojených států navštívila pražské Židovské Město*. [Internet] [cit.8.2. 2010] <<http://www.jewishmuseum.cz/cz/czpressold.php?rok=09>>

¹⁰¹ MAKAROVA E., MAKAROV S., KUPERMAN V. *Univerzita přežití*. 2002. S.69.

¹⁰² Tamtéž.

Druhý den je připravena první část přednášky o textilním průmyslu. V úterý má Dr. Zwicker přednášku o národohospodářských pojmech. V pátek zpívá pani Klinkeová hebrejské písně a jednu Arii z Prodané nevěsty. Na následující dny je připraveno vyprávění o sportu, přednáška o potravinářské chemii a moderní psychologii, četba apod.

Přednáškový program na L417 :

Liebstein: O televizi

Ginz: Buddhismus

Mühlstein: Mozart

Kahn: Staročeština

Weil: Historie šachu

Rott: Cervantes

-Vedem, č.4, ze dne 15.1. 1944

Přednáškovou činnost doplňovali vědci, spisovatelé a umělci. Na L417 přednášel Karel Poláček o ruské realistické próze, Norbert Frýd o Nezvalovi, Karel Švenk četl rukopis Posledního cyklisty, tedy hry, kterou v Terezíně napsal. Prof. Josef Koček přednášel o výchově nejmladších, L.J. Fischerová na téma Děti v Terezíně. Konaly se recitační večery pro děti, četla se Nezvalovo veršované drama Manon Lescaut. Na půdě L417 byla i přednáška o sexuální výchově.

3.4 Problémy při výuce

Je zřejmé, že výuka za podmínek, které v ghettu panovaly, byla nesmírně obtížná; bojovalo se o rozdělení materiálů, přidělení místa a o jídlo. Výuka s sebou nesla mnoho problémů. Děti byly hladové, ve „třídách“, místnostech kde děti spaly a jedly zároveň, nebyly žádné pomůcky, a byly zde děti různého věku s různými znalostmi. Malé děti, velkou část svého života věznění právě v Terezíně, neuměly např. číst, neznaly zvířata, nevěděly jak vypadají rostliny, květiny a lesy. Starší děti se v táboře naučily lhát, když bylo potřeba, schovávat se a leccos si opatřovat. Proto pedagogové a vychovatelé dbali na to, aby děti nepodlehly mravnímu úpadku.

Neexistovaly školní knihy, nebyly atlasy, mapy, názorné obrazy, sešity ani tužky. Zachovaly se jen nějaké tabule, zapomenuté v bývalé terezínské škole. Nakonec vězňové sami

rozmnožovali pro děti alespoň slabikáře. Slabikáře se dochovaly, měly název *Sluníčko*.¹⁰³ Přesto byl nedostatek vyučovacích pomůcek kompenzován talentem učitelů.

Lagus a Polák poukazují na nedostatek jídla, chybějící pomůcky, léky a na transporty, které postupně odvezly většinu dětí a vyučujících směrem na východ. Další starostí (nejenom u dětí) bylo oblečení a boty. Děti nosily stále ty samé šaty, které se na nich postupem času začaly rozpadat. Boty měly díry, děti chodily téměř bosy. Bývala by byla důležitá hygiena, aby se nezačaly rozšiřovat nemoci. Vody a mycích potřeb však také nebylo dostatek, proto se jakékoli nemoci brzy rozšířily mezi obyvatelstvem celého ghetta. Byly to např. vši, které tak děti trápily.¹⁰⁴ Mezi častá onemocnění patřily spalničky, neštovice žloutenka, příušnice, tyfus, infekční a kožní onemocnění, několikrát vypukla epidemie záškrtu a spály, dvakrát epidemie břišního tyfu. Děti trpěly častými průjmy. „*Někdy bylo nemocno najednou 35% dětí.*“¹⁰⁵

¹⁰³ LAGUS K., POLAK J. *Město za mřížemi*. 2006. S.162.

¹⁰⁴ Tamtéž.

¹⁰⁵ Tamtéž.

4. Cíle výchovy a vzdělávání terezínských dětí

Co vedlo vychovatele, pedagogy, profesory i „prosté vězně“ terezínského ghetta k podílení se na výchově a výuce dětí a mládeže? „*Extrémní situace a společný nepřítel, nejvyšší morální odpovědnost, láska k těm, které měli chránit a opatrovat. A konečně, mnozí z nich byli prostě zkušenými pedagogové a záchrana dětí byla v té chvíli silnější, než prosazování vlastních ideologických pravd.*“¹⁰⁶

Cílem Egona Redlicha, předsedy oddělení péče o mládež v terezínském ghettu, nebylo pouze učit děti novým poznatkům, aby se po válce dokázaly snadněji zapojit zpět do společnosti, ale také jim dávat podněty pro morální a fyzický vývoj a snížit negativní dopady tamějšího prostředí na vývoj dětí a mládeže „*Tento úkol plnil přes všeobecný hlad, epidemie, stísněné ubytování, přes pravidelné transporty na východ. Děti se musely naučit rozdíl mezi dobrem a zlem, mezi dovoleným a nedovoleným.*“¹⁰⁷ Mnohdy také pomáhala víra v náboženství, či pokora.

Co bylo tedy cílem výchovy dětí v Terezíně? Cílem bylo vychovat nezávislou osobnost, silný charakter, který by uměl rozeznat svůj úkol v životě a integrovat se do společnosti. Terezínská situace však byla nesmírnou překážkou k dosažení tohoto cíle. Převládalo zde přání zachránit duševní svět dětí, podporovat jejich morální růst a navzdory všemu je vzdělávat. Zapojit je do výuky tak, aby zapoměly, jaký osud je pravděpodobně čeká.

4.1 Duchovní vzdor

Nyní, když známe pravdu o terezínském ghettu a o osudu židovské populace v něm vězněné, ať už po dobu krátkou či dlouhou, nabízí se otázka k zamyšlení. Co vedlo terezínské vězně v nenormálních podmínkách k takovému rozvoji kultury, výchovy a vzdělávání dětí a k mnohým dalším činnostem a uměleckým aktivitám, jež se v Terezíně za 2. světové války konaly?

Veškeré legální či nelegální aktivity, které pomáhaly vězňům přežít, lze považovat za úkaz vzdoru. Vzdoru proti nacistické politice, vzdoru proti nehumánnímu a odpornému zacházení s židovskou populací. V takových hrůzných podmínkách, které panovaly v podstatě ve všech koncentračních táborech a ghettech, se převážně bojovalo o zachování morálních hodnot. Neboť právě zlomení vlastní lidské důstojnosti byl plán nacistů v tzv. „konečném

¹⁰⁶ MAKAROVA, E., MAKAROV, S., KUPERMAN, V. *Univerzita přežití*. 2002. S.62.

¹⁰⁷ Tamtéž. S.65.

řešení.“ *„Ztráta pocitu vlastní lidské důstojnosti lámala vězně nebezpečněji než hlad, těžká práce a špatné zacházení.*¹⁰⁸“ A tak největší svobody, které bylo možné v Terezíně dosáhnout, bylo skrze kulturu a výchovu budoucí generace. Cílem kulturních představení bylo odpoutání pozornosti od tehdejšího dění a nastínění alespoň chvilkové iluze reálného světa, kterého bylo terezínské obyvatelstvo nuceno se vzdát.

Jak uvádí Peschelová, Terezín nebyl jediným nacistickým ghettem či koncentračním táborem, kde probíhaly umělecké aktivity¹⁰⁹, přesto byl poněkud výjimečný, s vysokou koncentrací vzdělaných lidí a intelektuálů. Terezínští vězni si byli vědomi transporty na východ, přesný účel těchto transportů jim však zůstal utajen. I v transportu odjíždějícího z Terezína byla jakási naděje na přežití. Krutá realita byla odhalena až samotným skončením v jednom z vyhlazovacích táborů. Ti šťastnější, co s transportem na východ nikdy neodjeli, se dozvěděli o těchto hrůzných činech na jaře roku 1945, kdy mnoho pochodů smrti z vyhlazovacích táborů směřovalo právě do ghetta Terezín. Tam, po příchodu mnoha nemocných vězňů, vypukl skvrnitý tyfus, který si vyžádal stovky obětí.¹¹⁰

V Terezíně se nikdy nekonalo hromadné vraždění, neboť se v něm nenacházely plynové komory. *„Na základě toho, co věděli, mohli mladí a zdraví oprávněně doufat, že válku přežijí.*¹¹¹“ A snad možná proto se kladl tak velký důraz na morální a duševní rozvoj a na všeobecnou výchovu terezínské mládeže. Podpora divadla, kulturní a osvětové činnosti souvisí s návštěvou delegace Mezinárodní komise Červeného kříže v létě roku 1944. Děti při zkouškách a představeních prožívaly krásné okamžiky, které jim, alespoň na chvíli, pomohly zapomenout na realitu a nepřemýšlet nad svým nejistým osudem.

4.2 Výchovné problémy

Jedním z mnoha problémů při výchově terezínských dětí byl problém se šlojsováním a šmelinou. Tyto pojmy se staly součástí terezínského jazyka. Šlojs znamená tzv. krádež kolektivního vlastnictví a byl následkem nedostačujících životních podmínek v ghettu. Děti při šlojsování neměly zábrany a nedokázaly rozlišit mezi krádeží a šlojsem. Příklad šlojsu najdeme v příspěvku ve Vedem 18. prosince 1942: Chlapci ukradli ping-pongové míčky pro své kamarády a tím jim pomohli uskutečnit turnaj ve stolním tenise.

¹⁰⁸ PESCHELOVÁ, L. *Divadlo v Terezíně a Druhý český kabaret: „Duchovní vzdor“?* In *Terezínské studie a dokumenty*. Institut terezínské iniciativy, 2006. S.17.

¹⁰⁹ Tamtéž.

¹¹⁰ Tamtéž.

¹¹¹ Tamtéž. S.18.

Odsouzení těchto činů vychovateli bylo velmi obtížné. Jednak ani oni nebyli mnohokrát zcela bez poskvrnky, ale také jak má vychovatel odsoudit dětskou krádež ovoce ze stromu, když ví, že dítě trpí nedostatkem vitamínů? Děti také často viděly krást své vlastní rodiče a tak jim oklamávání kuchaře při výdejích jídla přišlo v pořádku, neboť stejně by si ty zbytky rozdělili jiní z kuchyně. Byl to druh krádeže typický a svérázný pro život v koncentračních táborech. Dospělí si ale, na rozdíl od dětí, byli vědomi výjimečnosti prostředí terezínského ghetta. Podle Kleina mohl dětem v dalším životě chybět stud a pocit viny, důležitý pro morální život.¹¹² Veškeré krádeže v heimech, tedy v dětských domovech, proto nebyly odpouštěny.

Více o výchovných problémech terezínských dětí a mládeže se dozvídáme z deníku Egona Redlicha: „*Co dělat s chlapci, kteří vnikli dvakrát do sklepa plného řepy. Stačí je zavřít? Stačí je zavřít na pět hodin? Nebo co učinit s chlapci, kteří kradli na poště?... Dva chlapci ukradli brambory. Nesnědli je sami, ale odevzdali je své komuně. Vychovatel o tom věděl. ... Známe viníky, že jsou to v podstatě slušní lidé...“*... „*Kluci prý kdesi chytli a snědli kočku (později se ukázalo, že to byl králík). Je to surovost, či co vlastně je to, a hlavně - co proti tomu podniknout?*“¹¹³

¹¹² KLEIN, O. *Vliv koncentračního tábora na ethický charakter židovské mládeže*. (Disertační práce) 1948. S.46.

¹¹³ REDLICH, E. *Zitra jedeme, synu, pojedeme transportem*. 1995. S.180.

5. Tereziánská iniciativa

Z této smutné kapitoly lidských dějin by mělo plynout poučení, že se již nikdy něco takového v našich dějinách opakovat nebude. Proto je nesmírně důležité vychovávat nové generace (nejenom) Evropanů k toleranci, proti rasismu, xenofobii a antisemitismu.

Jak uvádí Petržílková, Tereziánská iniciativa vznikla v roce 1990 jako spolek bývalých vězňů tereziánského a lodžského ghetta, který má současně kolem sedmi set vězňů v České Republice a tři set v zahraničí.¹¹⁴ Předsedkyně Tereziánské iniciativy Dagmar Lieblová dodává: „*Popudem k jejímu vzniku byla nejprve snaha seznámit veřejnost s tím, že v letech 1941-1945 existoval v Tereziánské koncentrační tábor - ghetto, kde byli shromažďováni židé z protektorátu a dalších zemí obsazených nacistickým Německem, a odkud byli většinou dopraveni na smrt do vyhlazovacích táborů.*“¹¹⁵

Lieblová zmiňuje tři cíle, které si Tereziánská iniciativa stanovila při svém založení, jsou jimi; „*zachování památky obětí, vzdělávat mladou generaci o holocaustu a usilovat o důstojný život pro oběti holocaustu ještě žijící v České republice.*“¹¹⁶

Toto společnosti velmi prospěšné sdružení finančně přispívá na uskutečnění školních výletů do města Tereziánska, kde mají studenti možnost navštívit např. Muzeum ghetta a Památník Tereziánska. Aby byli mladí lidé informováni a řádně poučeni o krutých nacistických praktikách, mohou se při exkurzi Tereziánem setkat s bývalým pamětníkem. Právě informovanost studentů o nebezpečí neonacismu, omezování lidských práv a svobod a občanské lhostejnosti je nezastupitelná. „*Pro dobu, až pamětníci nebudou, existují audio i videonahrávky jejich vzpomínek, vedle profesionálně natočených filmů.*“¹¹⁷

Ve 21. století je obzvláště znepokojivá situace, kdy „*ulicemi českých měst pochodují lidé, kteří nepokrytě hlásají nenávisť vůči jiným občanům a otevřeně proklamují inspiraci nacistickou ideologií.*“¹¹⁸ Proti skupinám mládeže, které se v dnešní době hlásí k neonacismu je třeba řádně a systematicky bojovat, neboť jejich rasistické výroky a činy nemohou být v naší společnosti tolerovány.

¹¹⁴ PETRŽÍLKOVÁ E.: *Tereziánská iniciativa spojuje lidi, kteří zažili holocaust.* [Internet] [cit. 5.2.2010]. <<http://www.radio.cz/cz/clanek/27072>>

¹¹⁵ LIEBLOVÁ, D.: *Význam a funkce organizací vězňů nacistického režimu ve společnosti.* [Internet] [cit. 15.2.2010]. <<http://www.terezinstudies.cz/pdfs/newsletter48.pdf>>

¹¹⁶ Tamtéž.

¹¹⁷ Tamtéž.

¹¹⁸ A.: *Tereziánská tryzna- připomínka a odpovědnost.* [Internet] [cit. 15.2.2010]. <<http://www.terezinstudies.cz/pdfs/newsletter48.pdf>>

Závěr

Píše se rok 1945, sovětské, americké a další jednotky osvobozují koncentrační tábory. Osvětim, Mauthausen, Treblinku, Dachau, Bergen-Belsen, Terezín, je jich opravdu mnoho. 73 608 českých občanů židovského původu bylo zavlčeno do ghett, vyhlazovacích, koncentračních a pracovních táborů. Zhruba deset tisíc českých Židů, vězněných v těchto táborech se dočkává míru, svobody, konce tyranie, otroctví a hladu.

O tvrdé realitě terezínských dětí píše Lagus a Polák: „*Bylo jich 15 000, ale jen 100 se jich vrátilo.*“¹¹⁹ Mezi nimi ani jedno dítě pod čtrnáct let. Nikdo z terezínských vězňů si nemohl být jist svým osudem a budoucností, ale přesto věřili. Věřili, že jednoho dne přijde mír a oni se ho dočkají a vrátí se zpět do svých domovů, do své vlasti. Víra v dobrý konec byla nedílnou součástí každodenní výchovy a vzdělávání dětí v Terezíně. Školní docházka jim byla zakázána již během roku 1941, děti tak přišly o mnoho znalostí, neměly kázeň a vzor.

To vše a mnohem víc, se snažili dohnat lidé, kteří se o děti v terezínském ghettu rozhodli postarat. Jejich práce byla náročná, často za ni neměli žádné výhody, a přesto se o děti s láskou starali. Náboženství či společenské postavení, to vše šlo stranou, na přestupní zastávce do pekla, jak se později Terezínu začalo přezdívat. Snad vychovatelé a učitelé opravdu věřili, že se konce války děti dočkají, možná nevěřili, ale chtěli děti zaměstnat, aby se alespoň na chvíli rozptýlily a u hudby či kresby mohly snít o normálním životě. Snad chtěli dětem dodat naději a být jim dobrým vzorem.

Myslím si, že výuková a výchovná činnost v Terezíně měla nejenom děti naučit něčemu novému, ale především jim dodat odvahu a víru v přežití a nenechat je přemýšlet o své nejisté budoucnosti. Děti potřebovaly být zapojeny do aktivit, her a činností, ve kterých by se soustředily na sebe a svůj výkon a neměly čas a pomyšlení na hrůzy, které v Terezíně spatřovaly. Výchovnou a výukovou činnost považují za jakýsi duchovní vzdor proti nacistickému režimu.

¹¹⁹ LAGUS K., POLAK J. *Město za mřížemi*. 2006. S.160.

Informační zdroje:

A.: *Terezínská tryzna- připomínka a odpovědnost*. [Internet] [cit. 15.2.2010].
< <http://www.terezinstudies.cz/pdfs/newsletter48.pdf> >

ADLER, H. G. *Terezín 1941-1945*. Brno : Barrister & Principal, 2003. ISBN 80-86598-29-2.

Archiv tiskových zpráv. *První dáma Spojených států navštívila pražské Židovské Město*. [Internet] 9.12.2009 [cit.8.2.2010].
<<http://www.jewishmuseum.cz/cz/czpressold.php?rok=09>>

Autobiografie H.H., narozena 1929. Archiv židovského muzea v Praze.

Autobiografie T.B., narozen 1929. Archiv židovského muzea v Praze.

Autobiografie D.L., narozena 1929 v Kutné Hoře. Archiv židovského muzea v Praze.

BENEŠOVÁ M., BLODIG V. *Malá pevnost Terezín 1940-1945*. [Praha]: V ráji, 1996. ISBN 80-85894-20-3.

Časopis Vedem 1942-1944 In *Je mojí vlastní hradba ghett?* Praha: Aventinum, 1995. ISBN 80-7151-528-0.

ČERVINKOVÁ B. In ed. BOLDT, F. *Malý a velký svět tzv.terezínské dětské opery Brundibár a toulky česko-německou židovskou minulost i - Brundibár Terezínem - až po dnešek s 39 pozastaveními*, Cheb 2000.

Deníky dětí. 1961.

Dětské kresby na zastávce k smrti. Terezín 1942-1944, Praha 1959.

FEDOROVÍČ, T. *Deník Pavla Weinera*. In Terezínské listy 31/2003, Praha : Oswald, 2003.

FRANKOVÁ, A. POVOLNÁ, H. *Motýla jsem tu neviděl. Dětské kresby a básně z Terezína*. 1. vyd., Praha : Židovské muzeum, 1993. ISBN 80-85608-06-5.

HOLLIDAYOVÁ, L. *Holocaust a válka očima dětí. (Utajené deníky)*. 1. vyd., Praha : Prostor, 1997. ISBN 80-85190-56-7.

CHLÁDKOVÁ, L. *Děti a mládež v Terezíně*. In ed. BOLDT, Frank. *Malý a velký svět tzv.terezínské dětské opery Brundibár a toulky česko-německou židovskou minulost i - Brundibár Terezínem - až po dnešek s 39 pozastaveními*. 1. vyd., Cheb : Evropské comenium, 2000.

KLEIN, O. *Vliv koncentračního tábora na ethický charakter židovské mládeže*. (Disertační práce) Praha: FF UK, 1948.

KŘÍŽKOVÁ, M. R., KOTOUČ, K. J., ORNEST, Z. *Je mojí vlastní hradba ghett?* 1. vyd., Praha : Aventinum, s. r. o., 1995. ISBN 80-7151-528-0.

- KRYL, M. *Genocida židovského obyvatelstva Čech a Moravy v době hitlerovské poroby a úloha Terezína*, In *Zítřejí jedeme, synu, pojedeme transportem*. Brno: Doplněk, 1995. ISBN 80-85765-40-3.
- KUNA, M. *Hudba vzdoru a naděje*. Praha: Editio Bärenreiter Praha, 2000. ISBN 80-86385-02-7.
- KUŘÁTKOVÁ, P. *Očima dětí-literární tvorba terezínských dětí*. (Bakalářská práce) Brno : PedF MU, 2008.
- LAGUS, K., POLÁK, J. *Město za mřížemi*. Praha: Baset, 2006. ISBN 80-7340-088-X.
- LAUSCHEROVÁ, I. *Ze zápisů a pamětí terezínského čísla*. In *Terezínské listy č. 14*, 1985.
- LEVIN K. *Hanin kufřík*. Praha: Židovské muzeum v Praze; Portál, 2003. ISBN 80-7178-796-5.
- LIEBLOVÁ, D.: *Význam a funkce organizací vězňů nacistického režimu ve společnosti*. [Internet] září 2009 [cit. 15.2.2010].
<<http://www.terezinstudies.cz/pdfs/newsletter48.pdf>>
- MAKAROVA, E., MAKAROV, S., KUPERMAN, V. *Univerzita přežití*, Praha: G plus G, 2002. ISBN 80-86103-54-4.
- MOTL, S. *Kdo byl Petr Ginz?* In *Reflex 29/2002*.
- Munková-Synková, A. *Willy Groag*. [Internet] 22.2.2002 [cit. 6.4.2009]
<<http://www.terezinstudies.cz/cz2/TI/newsletter/newsletter20/willy>>
- PESCHELOVÁ, L. *Divadlo v Terezíně a Druhý český kabaret: „Duchovní vzdor“?* In *Terezínské studie a dokumenty*, Institut terezínské iniciativy, Praha: Sefer, 2006. ISBN 978-80-85924-51-0.
- PETRŽÍLKOVÁ E.: *Terezínská iniciativa spojuje lidi, kteří zažili holocaust*. [Internet] 19.4.2002 [cit. 5.2.2010].
<<http://www.radio.cz/cz/clanek/27072>>
- POLÁK, E. *Terezínská republika Škid*. In *Terezínské listy 21/1993*. Praha : Oswald, 1993.
- POSSELTOVÁ-LEDEREROVÁ H., *Máma a já. Terezínský deník*. Praha: G+G, 1997. ISBN 80-86103-00-5.
- PRŮŠA, L. *Zastavení se u knihy Holocaust a válka očima dětí (Utajené deníky)*. In *Slovo a obraz v komunikaci s dětmi*. 1. vyd., Ostrava : Pedagogická fakulta Ostravské univerzity, 2003.
- REDLICH, E. *Zítřejí jedeme, synu, pojedeme transportem*. Brno: Doplněk, 1995. ISBN 80-85765-40-3.
- ROMAŇÁK, A. *Pevnost Terezín*. 1.vyd., Dvůr Králové nad Labem: FORTprint, 1994. ISBN 80-901580-3-X.

ŠORMOVÁ, E. *Divadlo v Terezíně 1941/1945*. 1.vyd., Ústí nad Labem: Severočeské nakladatelství, 1973.

ŠTERN, I.: *Neonacismus na vzestupu*. [Internet] 12.6.2008 [cit.6.4.2009]
<http://www.rozhlas.cz/skolniportal/totalitnirezimy/_zprava/464954 >

STIASSNY J. *Problémy*. In *Univerzita přežití*. Praha: G plus G, 2002. ISBN 80-86103-54-4.

VRKOČOVÁ L. *Rekvie samí sobě*. Praha: Artforum- Jazzová sekce; Arkýř, 1993.
ISBN 80-85271-08-7.

Výpověď Rudolfa Fraňka In *Rekvie samí sobě*. Praha: Artforum- Jazzová sekce; Arkýř, 1993. ISBN 80-85271-08-7.